

GEOGRAFSKO ZNAČENJE TURIZMA

J. Roglić

Klasični nazivi »Côte d'Azur«, »Riviera« »Riva di levante« i »Riva di pomete«, Nice, Madera, Napoli dominirali su u turističkom rječniku preko pola stoljeća. Sada se ovim pojmovima brzo pridružuju drugi, te se turistička lista naglo povećava. Mali prostori i centri minulog vremena bili su u skladu sa socijalnom izoliranošću onih koji su ih koristili. Danas u turizmu učestvuje golem broj ljudi i traži odgovarajuće i velike prostore.

Sredozemna obala Evrope svojim osobinama postaje privlačna na cijeloj dužini, otkrivaju se novi krajevi i naglo niču centri novog tipa.

Industrijski razvitak je povećao, obogatio, ali i zagadio gradove sjeverozapadne Evrope, najprije u Engleskoj, zatim Belgiji, Njemačkoj i dr. U ovim gradovima su osobito neprijatne postale zime — hladne, tmurne i vlažne. Razvitak željezničke mreže omogućio je promjenu sredine. U udobnim vlakovima putuju bogati i uređuju sunčanu obalu Riviere. Njih su slijedili feudalc i novi bogataši iz država srednje Evrope i iz carske Rusije. Egzotična ruska crkva u Nici svjedoči koliko su bili cijenjeni odnosno koliko su trošili ruski knezovi.

Prema željama i potrebama ove specijalne posjete uređivani su i turistički centri. Tu su golemi i impozantni, ali ne i lijepi hoteli, opremljeni sa centralnim grijanjem — da se ne osjete posljedice prodora hladnoće. Hoteli su raspolagali s golemim društvenim prostorijama za plesove, koncerte i primanja — trebalo je bogatim posjetiocima omogućiti sve vrste izivljavanja. Sobe su redovito imale prostrane verande na kojima se moglo individualno odmarati ili u užem krugu sastajati. I glavnina hotela naše Opatije ima taj pečat zimskog boravišnog turizma. Bio je to proces prostorno i brojčano ograničen a prema okolici izoliran.

Pored hotela bila su lijepo uređena moderna obalska šetališta. I egzotični i skupi parkovi su zadovoljavali površne ukuse. Domaći su se takmičili da što više zadovolje i privuku bogate strance koji su željeli da ostanu u zatvorenom krugu. Plesovi i igračnice su pružali zadovoljstvo i priliku crne zarade jednima a stradanja drugima.

Sve je bilo uređeno za strance, a domaći često nisu imali ni razumijevanja za takva zadovoljstva. Talijani su više cijenili svoja svježja mjesta na subalpskim jezerima gdje je tokom cijele godine prijatno, a osobito ljeti. U Španjolskoj su bila više cijenjena svježja mjesta na biskajsoj obali. Za ljetnom svježinom alpske Švicarske težio je bogat svijet sredozemnih i atlantskih krajeva.

Industrijski razvoj i porast gradova između dva rata odrazio se u prevagi novog gradskog elementa. Novo gradsko stanovništvo često živi u slabim stanovima i logično je da želi poći iz gradske zagušljivosti i svoj odmor provesti u sunčanim i otvorenim krajevima. Sredozemne obale odsada privlače ljeti velik broj posjetilaca koji žele da tamo borave što duže i jeftinije; kupanje i sunčanje zamjenjuju plesove u raskošnim dvoranama i odmjerene šetnje na zimskom suncu. Boravišni turizam smijenio je brojniji val koji traži odmor i osvježenje. Dobra i pristupačna plaža i što povoljnije cijene glavni su faktori ove etape.

Broj polaznih centara je sve veći, te se otkrivaju i nova mjesta, ali željeznica i dalje ostaje glavno prevozno sredstvo i turistički se razvijaju ona primorja koja imaju dobre željezničke veze. Željeznička tarifna politika mnogo utječe na turističku posjetu i tadanja Italija je pokazala u tom smislu dosta umješnosti.

Prilike se bitno mijenjaju u najnovijem razdoblju osobito od 1950. godine. Novčano gospodarstvo je prevladalo u evropskom prostoru. Automobil ima glavnu ulogu u putničkom prometu — osobito tokom ljetnog odmora. Uporedo s time grade se moderne ceste. U nekim zemljama Evrope broj automobila porastao je na »američke« razmjere: u Švedskoj jedna kola na 6 stanovnika, malo zaostaju Francuska, Engleska, Njemačka i dr. Novi tipovi motocikla omogućuju na dobrim cestama jeftino i željeno putovanje pojedincima i parovima.

Pokretni turizam otkrio je nove privlačne centre i krajeve. Uporedni razvitak fotografije, osobito u boji, i pristupačnost projekcionih aparata prenijeli su zadovoljstva u kuću i u obiteljski i prijateljski krug. Za pravo turistički život ne prestaje, on se dugo priprema i zadovoljstva se obnavljaju da bi se u slijedećoj etapi povećala. Konzervirana i polupripremljena hrana smanjuje troškove i omogućuje slobodnije kretanje.

Turističko zadovoljstvo je obuhvatilo veće prostore i proširilo se u vremenu, tome je pridonijelo i širenje zimskog sporta. Posljednji faktor je još uvijek ograničenog društvenog značenja.

Evropskim željeznicama, avionima i naročito cestama kreću godišnje desetine milijuna putnika — povijesne seobe su neznatne prema ovom broju. God. 1960 ušlo je u Italiju 18,0, Njemačku 9,5, Francusku 5,6, Švicarsku 4,9, Austriju 4,5 milijuna turista (u Jugoslaviju 872.948) itd. Ovim strancima treba dodati još veće brojeve domaćih turista.

Bitna je razlika između turističkih putovanja i svih ranijih kretanja. Putuje radi zadovoljstva onaj koji ima sredstva da to ostvari. Na put se odlazi veselo i vraća osvježen — nema više plačnih rastanaka. Vesele se i oni kojima se dolazi, te nastoje privući nove putnike koji donose prihode. Otklanjaju se granične prepreke, ljudi i narodi se međusobno upoznaju i približavaju. Turizam je snažan faktor međunarodnog zblizavanja i gospodarskog ujedinjavanja što je tako potrebno da bi zacijelile rane naslijeđenih neprijateljstava i izbjegli novi i još strašniji sukobi. Turizam označava pozitivnu prekretnicu u povijesnom zbivanju i bitno joj pridonosi. Zacrta se nova era međusobnog zblizavanja, ugađanja i oplemenjivanja ljudi i njihove okolice — period humanizirane turističke kulture. Turistički uspjeh može se postići samo lijepim ljudskim osobinama koje privlače.

Gospodarsko značenje turizma je naročito važno. Turizmom se uglavnom prelivaju sredstva od bogatijih k siromašnima. Siromašne zemlje turizmom valoriziraju ranije nepoznato bogatstvo. Turizam ne samo što jača nacionalno bogatstvo već razvija i sposobnost pojedinaca i zajednice. Turizam je povezao Švicarsku sa Svijetom, olakšao njenim stanovnicima da upoznaju tuđe sklonosti i razviju umješnost koja im donosi dobit i poštivanje. U siromašnoj planinskoj sredini razvijeni su najviši uvjeti života, što se kod vlastitih građana odrazilo u ponosu i patriotizmu. Čuvanjem i oplemenjivanjem prirodnih vrijednosti i razvijanjem pozitivnih društvenih osobina narodi se u turizmu brzo unapređuju, stiču poštivanje i prijateljstvo drugih. Ovaj faktor je veoma bitan za noviju sretniju prošlost Švicarske, a sve više dolazi do izražaja i kod drugih turističkih naroda npr. Libanon u Levantu.

U suvremenoj turističkoj eksploziji naročitu pažnju privlače zemlje kojima je prihod od turizma bitno popravio nacionalno gospodarstvo: Italija, Austrija, Norveška, Španjolska i dr. Goleme napore čine Grčka, Danska, Švedska i dr., a Francuska i Njemačka igraju veliku ulogu u svjetskom turizmu. I naša država čini velike napore da postigne moguće mjesto u ovom procesu i dobije odgovarajuće koristi.

Razvija se moćna međunarodna utakmica u kojoj svaka zemlja nastoji što više privući. U ovom nastojanju je izvršena opća mobilizacija kojoj je cilj da vlastita zemlja bude što privlačnija. Prihodi od turizma su postali tako veliki i značajni da se mijenjaju tradicionalni i strogi načini kontrole prilikom ulaza stranaca. SAD su bitno ublažile davanje viza i vrše veliku propagandu da privuku pa i »siromašne strance«. Turistička posjeta je i najpogodniji način propagande.

Za nas geografe je naročito važno uočiti prostorne odnose i promjene koje sada uvjetuje turizam. U tom pogledu značajne su neke činjenice.

Evropa u svjetskom turističkom životu ima žarišnu i sve važniju ulogu. Razgranati poluotok je pejzažno najraznolikiji i najprivlačniji dio Zemljine površine. Ovdje se i danas odvija najintenzivniji i vrhunski društveni život, a prošlost je ostavila tekovine koje su glavno kulturno nasljeđe svjetske zajednice, u kojoj Evropa postepeno dobiva novo značenje. Pod utjecajem te nove i konstruktivne funkcije u svjetskoj zajednici Evropa dobiva snage koje se odražavaju i u intenzivnom turističkom životu.

Vjerojatno Evropa nije nikada igrala tako važnu ulogu u stvarnom životu svjetske zajednice. Ovaj položaj i uloga se ocrtavaju u izgledu mreže svjetskih avionskih veza. Evropa ima uvjete da u Svijetu preuzme ulogu koju je Švicarska imala u Evropi početkom stoljeća — ona predstavlja prostor osvjetljenja, sastanaka i dogovora.

Turistički život Evrope naročito se okuplja u klasičnim sredozemnim krajevima koji različitim brzinom na to reagiraju i vrše potrebna prilagođivanja. Turizam voljom ljudi vraća vrhunski život u krajeve koji nisu raspolagali elementima za razvoj industrijalizirane ekonomije. Najnovija turistička prilagođavanja Italije su naročito značajna i impozantna.

Transalpske željeznice su dugim tunelima ili preko najpovoljnijih sedla povezale Italiju s evropskim zaleđem krajem devetnaestog stoljeća. Bila je to značajna povijesna prekretnica — veliki podvizi Hanibala i Napoleona su zamijenjeni udobnim putovanjima i neprimjetnim prijelazom s jedne na drugu stranu Alpa. Prirodno najjače izoliran dio evropskog prostora postao je lako

pristupačan i dobio čvorišnu ulogu. Međutim cestovni prijelazi su uglavnom i dalje ostali samo ljeti otvoreni jer su sedla na visinama preko 2000 m. Jedino se značajni Brenner (1372 m), velikim naporom i sredstvima održava prohodnim i tokom zimskih mjeseci.

Barijera Alpa došla je ponovno u automobilskoj eri do punog izražaja. Poskupljavala je i periodično onemogućavala automobilske veze između Apeninskog poluotoka i evropskog zaleđa. Prijevoz automobila željeznicama bio je malo olakšanje ali i dosta skup. Avioni lako svladavaju Alpe, ali cijenom i kapacitetom ne zadovoljavaju. U najnovije doba prišlo se radikalnim i epohalnim rješenjima.

Kroz Tirol se gradi najmodernija, tehnički složena i skupa autocesta, koja će brennerski prijelaz povezati sa cestovnom mrežom Njemačke i Sjeverne Evrope. Problem južnog Tirola je nešto usporio ovaj plan kao i dovršenje moderne »tršćanske ceste« Beč—Bruck—Klagenfurt (Celovec) — Villach (Beljak) — Tarvisio (Trbiž) — Trst (odnosno Venecija). Mnogo su impozantniji radovi na svladavanju zapadne alpske barijere.

Francusko-talijanskim sporazumom već je probijen i dalje se dovršava cestovni tunel (12 km) ispod Mont Blanca na potezu Chamonix na francuskoj i Courmayeur na talijanskoj strani. Švicarsko-talijanskom suradnjom probijen je cestovni tunel ispod Vel. Sv. Bernarda 2449 m. Spaja se mreža autocesta sjeverozapadne Evrope sa mrežom Italije, te se opravdano govori o autocesti Hamburg-Savona. Nedavno je sklopljen sporazum između Italije i Francuske o probijanju cestovnog tunela ispod sedla Fréjus (2551 m) u zapadnim Alpama. Kad se ovome dodaju stalno prohodne ceste duž Riviere prema Francuskoj i Španjolskoj i preko Krasa prema Jugoslaviji, onda vidimo da će Italija uskoro biti povezana s evropskim zaleđem sa 7 modernih i stalno prohodnih cesta (sl. 1).

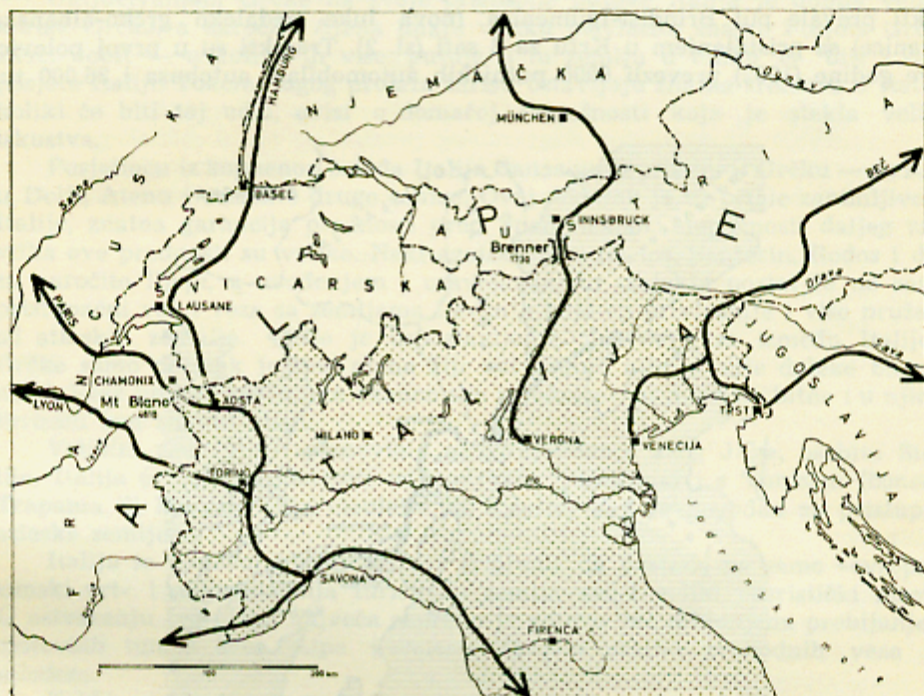
Novo cestovno povezivanje učinit će Italiju pristupačnom za evropsko zaleđe ne samo za sezonski već i praznički turizam. Novim vezama Italija će postati naročito privlačna u toku zime kada su razlike između hladnoga i tmurnog zaleđa i sunčanog Sredozemlja najveće. Posljednji element dolazi sve više do izražaja općim ekonomskim jačanjem evropskog zaleđa; zimsko putovanje prema sunčanom Jugu postaje naročito zamamno za starije i najmlađe. Italija podržava tradicionalnu privlačnost umješnom politikom cijena i pronalaženjem novih zadovoljstava za strance. Ovaj razvoj će imati svestrani, veliki i pozitivni utjecaj za Italiju koja je toga svijesna i ulaže dalje napore da izvuče što veće koristi.

Uz klasične turističke centre na obalama Genovskog zaliva i subalpskih jezera i Veneciju, razvili su se novi golemi turistički kapaciteti. Na dugom pješčanom pojasu »riviera del sole« oko Riminija uređen je najimpozantniji evropski kupališni kompleks; izgrađeni su novi centri na obali Friula (Grado, Lignano, Caorle i dr. (v. Geografski glasnik br. 19 str. 231-2) da dočekaju one koji će dolaziti »tršćanskom cestom«.

Svijesna procesa i njegova razvitka Italija ide dalje. Kroz obalske planine Ligurije, brežuljke Toskane, nizine i bregove Lacija i raznolike i privlačne krajeve Kampanie gradi se supermoderna autocesta koja će turiste privlačiti dalje prema jugu do suprotropskih obala Sicilije. Ovom golemom investicijom Italija postiže mnogostruku korist. Unosi se nov i dinamičan život u siro-

mašne i zaostale južne krajeve. Turist koji putuje dalje prema jugu duže će ostati i ostaviti više sredstava.

Južni krajevi su naročito atraktivni u toku zime, kad obično dolaze posjetioci koji mogu više platiti. Razvijanjem južnih krajeva i uredjenjem pristupnih putova Italija osigurava svoje prednosti i prvenstvo, koje najnoviji razvitak ugrožava.

Sl. 1. Moderne transalpske autoceste između Italije i zaleđa.

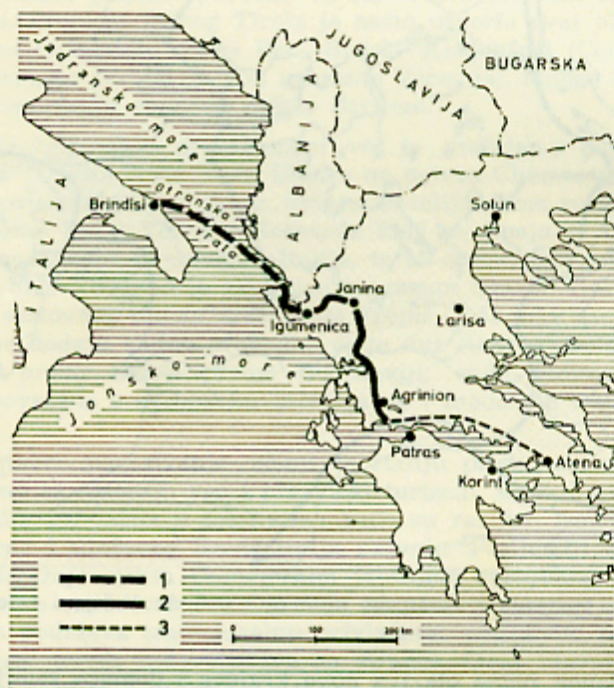
Zov »sunčanog juga« otkriva nove krajeve i domaće zemlje su sve više zainteresirane za »izvoz sunca«. Španjolska je zemlja velikih mogućnosti i u najnovije doba ulaže napore da relativno niskim cijenama i različitim pogodnostima privuče turiste. Raznolikost i ljepota španjolskog pejzaža, obilje kulturnih spomenika i izuzetno bogat folklor velike su prednosti. Posljednjih godina priliv stranih turista se povećava prosječno godišnje za 30%, a 1961. god. bilo ih je oko 8,000.000, što je bitno izmijenilo bilansu nacionalnih plaćanja.

Južno španjolsko primorje u podnožju Betijskih Kordiljera poznato je kao najpitomiji dio Evrope, gdje dozrijevaju i datule. Taj kraj postao je naročito atraktivan. Lijepa obala oko Torremolinos, južno od Malage, danas je najatraktivnija evropska riviera, gdje je cijena građevnog zemljišta tokom posljednje četiri godina porasla za deset puta. Balearski otoci privlače ljepotom i pitominom kao i relativnim mirom. Španjolska u daljem prodiru prema

jugu može imati veoma značajnu ulogu mosta prema čuvenom planinskom kraju na sjeverozapadu Afrike.

Međutim vodeća turistička zemlja se osigurava da u tom razvitku zadrži, a po mogućnosti i ojača svoj položaj. Najnovija talijansko-grčka kooperacija osobito je značajna, naročito za nas.

1960. god. počelo je radom mješovito talijansko-grčko društvo za trajekte. Nabavljeni su najmoderniji trajekti sa 8000 t. koji odjednom prevezu 120 putničkih automobila i autobusa i pružaju udobnost za 750 putnika. Ovi trajekti prevale put Brindisi-Igumenica (nova luka nedaleko grčko-albanske granice) sa pristajanjem u Krfu za 8 sati (sl. 2). Trajekti su u prvoj polovici ove godine (1962) prevezli 6000 putničkih automobila i autobusa i 36.000 tu-

Sl. 2. Najnovije prometno povezivanje Italije i Grčke.
1. trajekt, 2. gotova autocesta i 3. autocesta u gradnji.

rista, što je za 40% više u kolima i 28% u putnicima prema 1961. god. Za ovaj trajekt i pristup u Grčku učinjena je velika i dobro smišljena propaganda.

Poslije »talijanskih zadovoljstava«, koja turistima osiguravaju bogatstvo osnovnih elemenata i dobra organizacija, udoban prelaz u Grčku je veoma privlačan. Grčka sa svoje strane mnogo čini da ovaj poduhvat uspije i ona dobije odgovarajuće koristi. Od Igumenice do Janine sagrađena je moderna cesta, a od Janine je cesta gotova na jug do Amfilohije. Ovom cestom je postalo pristupačno i čuveno proročište Dodona. Nova cesta je građena za četiri

uporedna vozila i zanimljivo je da nije građena od Atene već od mjesta gdje turisti ulaze. U 1963. godini cesta treba da proslijedi do obale Korinskog zaliva. Planira se i gradnja transpidske ceste Janina-Larisa. Grčka je uvela trajekte koji prema želji prevoze kola i do Patrasa, a manji trajekti omogućuju prijelaze između južne i sjeverne obale Korinskog zaliva. I Grčka preuzima taktiku svog partnera Italije da goste što duže zadrži i zadovolji. Turističko društvo »Ksenija« (gostoprinstvo) želi to i imenom pokazati.

Uključivanjem Grčke na svoje pristupne putove Italija je dobila veliku korist. Grčka, a naročito Atena imaju veliku privlačnu snagu. Posjeta Grčke znači dobit — u koliko ih više putuje u tu zemlju u toliko će biti i veća posjeta Italiji. Tokom dugog prolaza turisti ostavljaju znatna sredstva u Italiji; koliki će biti taj udio, ovisi o domaćoj umješnosti koja je stekla velika iskustva.

Posjetiocu iz kopnenog zaleđa Italija danas nudi pristup u Grčku — na Krf, u Delfi, Atenu i različite druge centre. Ovaj dodatak je uz ostale zanimljivosti Italije, znatna garancija prednosti pred Španjolskom. Mogućnosti daljeg razvitka ove prednosti su velike. Neki egejski otoci (Delos, Santorin, Rodos i dr.) su naročito lijepi, a uvođenjem i usavršavanjem trajekta postat će ne samo pristupačni već i veza sa zemljama Levanta koje su privlačnije i više pružaju od atlaskih zemalja. Očito je uspostavljenje dobrih veza između Italije i Grčke samo početak jednog plana čije ostvarenje nije pitanje daleke budućnosti. Veze unutar »evropske ekonomske zajednice« su naročito bitne i u njima turizam ima znatnu ulogu.

Velikim radovima i planovima na unapređenju svog Juga, osobito Sicilije, Italija će lako uspostaviti odlične veze trajektima i s Tunisom (između Trapania ili Marsale i La Goulette ili Bizerte) koji je pogodan za pristup u atlaske zemlje.

Italija se u novoj turističkoj eri priprema da postane ne samo »evropski zimski vrt« i najprivlačnija turistička zemlja već i veliki »turistički most«. U ostvarenju tog plana najveća zapreka je gotovo već otklonjena probijanjem cestovnih tunela kroz Alpe i uspostavljanjem stalno prohodnih veza sa zaleđem.

Veliki »most« otvara pristup u privlačne krajeve osobito u toku zime. Jeftino i brzo automobilsko putovanje i zimske prednosti južnih krajeva garantiraju da Italija neće osjećati slabosti sezonskog turizma.

Turizam je dakle veoma unosan i složen proces i njegovo značenje je teško ocijeniti. Iz godine u godinu dobiva sve veći zamah i više utječe na ostale oblike života, kao i na izgled i značenje prostora. Zemljama korisnicima donosi mnogostranu dobit i neke to veoma uspješno razvijaju. U utakmici neke tako odmiču da se može govoriti o turističkom ekspanzionizmu.

Za nas su naročito značajna zbivanja oko nas. Vidjeli smo da ima pojava koje ukazuju da bi nas glavne struje turističkog gibanja mogle mimoći, a to bi značilo mnogostruki gubitak. Uz čvorišni geografski položaj mi imamo i rijetko bogat inventar, a to su osnove da budemo ne samo prohodni već i atraktivni. Sagledavanje općeg turističkog zbivanja, a osobito što se odvija oko nas i upoznavanje našeg položaja i mogućnosti nalažu nam da pravilno ocijenimo mogućnosti, mobiliziramo snage i izvučemo koristi kakve nam se nisu pružale otkad naš narod živi na ovom prostoru. Treba shvatiti da se proces brzo odvija i traži odgovarajuću snalažljivost i poduzetnost.

PERSPEKTIVE KRETANJA STANOVNIŠTVA SPLITSKOG KOTARA
ZA IDUĆIH 30 GODINA*

A. Bullić

Racionalno korištenje nekog prostora i organiziranje života na njemu traži upoznavanje mogućnosti njegovog perspektivnog razvoja.

Splitski kotar, s raznovrsnim i znatnim potencijalima prirodne osnove i sa historijskom tradicijom povezanog društveno-ekonomskog života traži neminovno da se ispituju mogućnosti njegovog perspektivnog razvoja. U tu svrhu Urbanističkom zavodu kotara Splita povjeren je zadatak da prouči i koliko je moguće precizira Regionalni prostorni plan splitskog kotara za idućih 30 godina. Rad na prvoj fazi Regionalnog prostornog plana splitskog kotara, to jest na analizi postojećeg stanja već je završen, i u novije vrijeme pristupilo se izradi perspektivnog programa za Regionalni prostorni plan koji obuhvaća:

1. Potencijalne mogućnosti prirodne osnove,
2. Izgledi brojčanog razvoja stanovništva,
3. Perspektivne mogućnosti razvoja privrede i javnih službi.

Kako značajno mjesto u perspektivnom programu Regionalnog plana zauzimaju »Mogućnosti brojčanog razvoja stanovništva za idućih 30 godina«, to se pristupilo radu na studiji brojčanog razvoja stanovništva splitskog kotara do 1991. godine. Taj rad je tek u početnoj fazi i podaci koji se pod tim naslovom navode, mogu se uzeti samo kao orijentacija.

Problematika mogućnosti brojčanog razvoja stanovništva je neobično važna, jer je stanovništvo osnovna pokretačka snaga privrednog razvoja i napretka nekog kraja.

Prognoze kretanja broja ljudi na nekom području nije moguće dati kvantitativno tačno, ali je nesumnjivo da se ovakvim radom dolazi do bitnih spoznaja budućeg kretanja broja stanovnika i njihova teritorijalnog rasporeda prema mogućnostima životnih uvjeta u pojedinim zonama.

Područje splitskog kotara ističe se veoma različitim prostornim rasporedom geografskih elemenata i faktora. Izdvajaju se tri zasebne mikroregije: otoci, primorje i zagora. Broj stanovnika u ovim mikroregijama godine 1961. iznosio je:

Godina	Otoci	Primorje	Zagora	Ukupno
1961.	37 063	140 205	93 768	271 036

Industrijalizacija i duboke društvene promjene u poslijeratnom periodu uvjetovale su okupljanje stanovništva u gradskim centrima, u prvom redu u Splitu. Tempo ovih centripetalnih migracija najbolje mogu pokazati podaci za grad Split:

* Grafičke predodžbe rezultata do kojih je došao Urbanistički zavod kotara Split veoma su sadržajne i poučne. Statistički podaci predloženi na karti naročito su pogodni za geografije koji znaju i osobine složene stvarnosti, koja je osnova. Redakcija glasnika je željela da objavi ove karte s osnovnim komentarom da bi na ovaj rezultat skrenula pažnju i pobudila interes kod drugih.

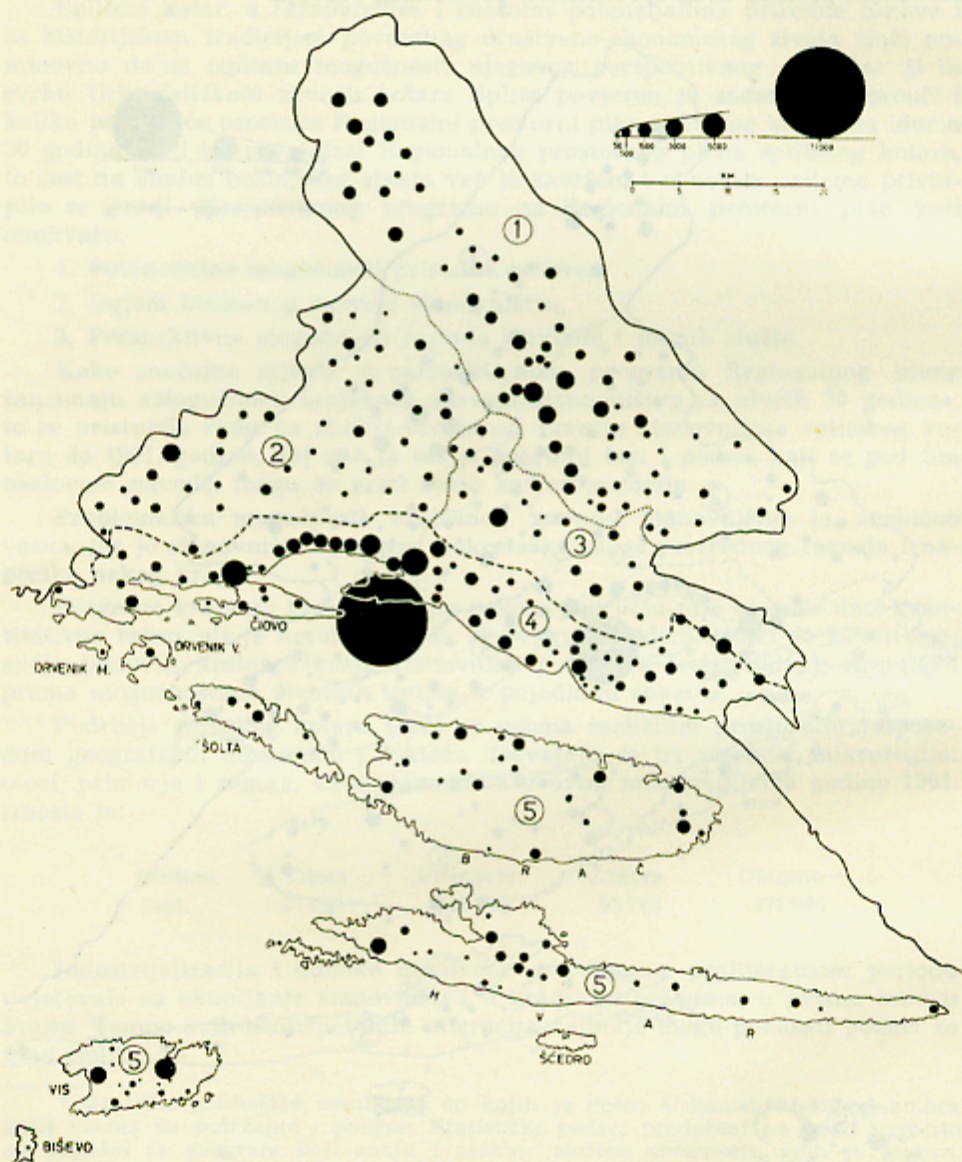
Godina	Broj stanovnika Splita	Broj ukupnog stanov. kotara	Učešće Splita u broju stanov. kot.
1948.	48 248	229 223	21%
1953.	58 443	246 606	23%
1961.	77 654	271 036	28%

Proces okupljanja stanovništva u gradskim centrima nastavit će se i u narednom periodu zbog specifičnosti privrednog razvoja.

Sl. 1. Prostorni raspored naselja prema broju stanovnika 1931. godine.

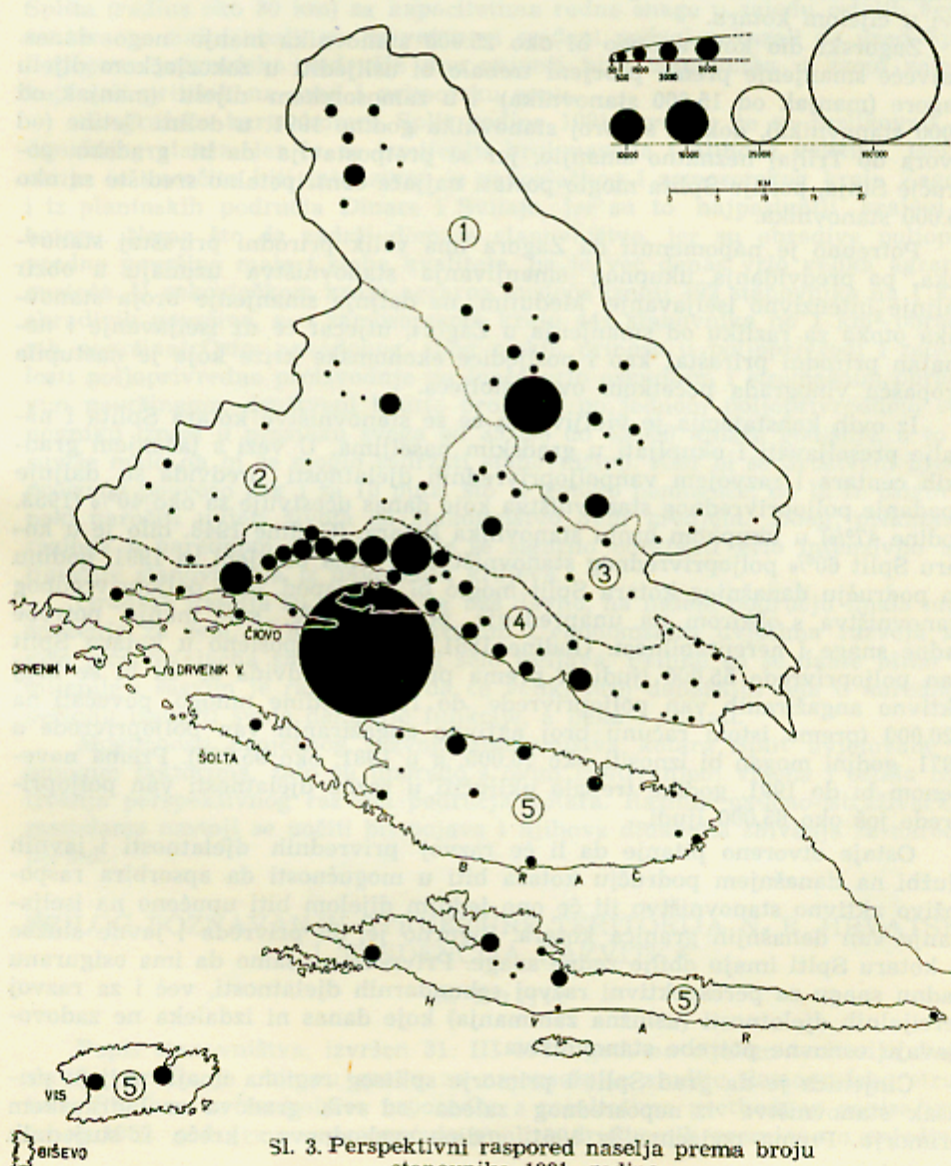
Prema rezultatima matematičkih proračuna, studiranja kretanja stanovništva kroz različita razdoblja posljednjih 100 godina kao i tendencijama daljnjih kretanja uslijed perspektivnog razvoja privrednih aktivnosti na ovom području, predviđa se slijedeće kretanje ukupnog broja stanovnika kotara i grada Splita za idućih 30 godina (v. sl. 3).

Sl. 2. Prostorni raspored naselja prema broju stanovnika 1961. godine.

Godina	Ukupni broj stanovnika kotara Split	Broj stanov. užeg područja grada Splita	Učešće gr. Splita u ukupnom broju stanov. kotara
1961.	271 036	77 654	28%
1971.	299 000	103 000	34%
1981.	331 000	134 000	40%
1991.	365 000	180 000	49,3%

Iz ovih procjena proizlazi, da bi 1991. godine samo u gradu Splitu živjela polovina stanovništva kotara, dok danas živi nešto više od jedne četvrtine.

Sl. 3. Perspektivni raspored naselja prema broju stanovnika 1991. godine.

Ova koncentracija stanovništva u gradu Splitu kao i buduće kretanje ukupnog broja stanovnika kotara, pokazuje da će u pojedinim mikroregijama kotara doći do daljnjih znatnih promjena u broju i rasporedu stanovnika.

Otoci koji pripadaju kotaru Split (Brač, Hvar, Vis, Solta, Drvenik) imali bi prema ovim procjenama godine 1991. oko 10.000 stanovnika manje nego što imaju danas.

U primorju kotara (od rta Planke do Vrulje) povećao bi se broj stanovnika za oko 25.000 ne računajući grad Split. Primorje sa Splitom imalo bi ukupno 267.000 stanovnika godine 1991, a to je za 4.000 manje nego što danas živi u cijelom kotaru.

Zagorski dio kotara imao bi oko 25.000 stanovnika manje nego danas. Najveće smanjenje prema procjeni trebalo bi uslijediti u zakozjačkom dijelu Zagore (manjak od 15.000 stanovnika) i u zamosorskom dijelu (manjak od 8.000 stanovnika), dok bi se broj stanovnika godine 1991. u dolini Cetine (od izvora do Trilja) neznatno smanjio, jer se pretpostavlja da bi gradsko područje Sinja, poslije Splita moglo postati najjače centripetalno središte sa oko 25.000 stanovnika.

Potrebno je napomenuti da Zagora ima velik prirodni priraštaj stanovnika, pa predviđanja ukupnog smanjivanja stanovništva uzimaju u obzir daljnje intenzivno iseljavanje. Međutim, na daljnje smanjenje broja stanovnika otoka za razliku od smanjenja u Zagori, utjecat će uz iseljavanje i neznatan prirodni priraštaj kao i posljedice ekonomske krize koja je nastupila propašću vinograda početkom ovog stoljeća.

Iz ovih konstatacija je vidljivo da će se stanovništvo kotara Splita i nadalje preseljavati i okupljati u gradskim naseljima. U vezi s jačanjem gradskih centara i razvojem vanpoljoprivrednih djelatnosti predviđa se daljnje opadanje poljoprivrednog stanovništva koje danas učestvuje sa oko 40% (1953. godine 47%) u ukupnom broju stanovnika kotara. (Godine 1948. bilo je u kotaru Split 60% poljoprivrednog stanovništva.) Prema procjeni za 1991. godinu na području današnjeg kotara Split moglo bi biti ispod 20% poljoprivrednog stanovništva s obzirom na unapređenje poljoprivrede, sve manje potrebe radne snage i nerentabilnost. Godine 1961. bilo je zaposleno u kotaru Split van poljoprivrede 55.000 ljudi, a prema procjeni predviđa se da bi se broj aktivno angažiranih van poljoprivrede do 1991. godine mnogo povećati na 120.000 (prema istom računu broj aktivno angažiranih van poljoprivrede u 1971. godini mogao bi iznositi oko 70.000, a u 1981. oko 95.000). Prema navedenom bi do 1991. godine trebalo uključiti u razne djelatnosti van poljoprivrede još oko 65.000 ljudi.

Ostaje otvoreno pitanje da li će razvoj privrednih djelatnosti i javnih službi na današnjem području kotara biti u mogućnosti da apsorbira raspoloživo aktivno stanovništvo ili će ono jednim dijelom biti upućeno na iseljavanje van današnjih granica kotara. Sigurno je, da privreda i javne službe u kotaru Split imaju obilje radne snage. Privreda ne samo da ima osiguranu radnu snagu za perspektivni razvoj sekundarnih djelatnosti, već i za razvoj tercijalnih djelatnosti (uslužna zanimanja) koje danas ni izdaleka ne zadovoljavaju osnovne potrebe stanovništva.

Činjenica je da grad Split i primorje splitskog regiona imaju najjači pritisak stanovništva iz neposrednog zaleđa od svih gradova u Jadranskom primorju. Prema podacima iz 1961. godine svakodnevno kreće iz susjednih

zagorskih predjela na rad u primorje oko 3.000 radnika. Ako se k tome dodaju još i sedmična kretanja koja iznose oko 1.800 radnika, onda izlazi da iz zagorskih predjela srednje Dalmacije radi u industriji, građevinarstvu i ostalim djelatnostima primorja splitskog regi ona oko 4.000 radnika. Najveći pritisak radne snage iz Zagore je usmjeren na sam grad Split kamo svakodnevno kreće na rad oko 1.500 radnika, a osim toga u radničkim nastambama splitskih poduzeća živi još oko 1.000 radnika koji svake sedmice putuju kući u Zagoru.

Izvršena su uspoređivanja kapaciteta rezervoara radne snage okolice Splita (radius oko 30 km) sa kapacitetima radne snage u zaleđu ostalih većih centara na našoj obali, pa su već prvi sređeni podaci pokazali da grad Split i njegovo prigradsko područje ima najveći broj stanovnika u svom zaleđu koji vrši pritisak na grad i primorsku zonu.

Geografska karta kotara Split godine 1991. uvelike će se razlikovati od današnjeg stanja, jer će se izmijeniti broj naselja i njihove veličine. Iseljavanje će naročito biti intenzivno iz zakozjačkog i zamosorskog kraja Zagore i iz planinskih područja Dinare i Svilaje, jer su to najpasivniji krajevi u kotaru. Nema što da zadrži domaće stanovništvo, jer su obradive poljoprivredne površine male i slabe kvalitete, pa je već danas vrlo velika agrarna gustoća. U zakozjačkom kraju agrarna gustoća iznosi 492 stanovnika na 1 km² obradivih površina, a u zamosorskom kraju 444 stanovnika na 1 km² obradivih površina! Osim navedenog, zbog niskih prinosa u poljoprivredi i zaostalosti poljoprivredne proizvodnje na inače vrlo oskudnim i siromašnim obradivim površinama, društveni brutto proizvod po jednom poljoprivrednom stanovniku iznosi u prosjeku svega od 35.000 do 45.000 dinara godišnje, a to je suviše malo da bi se moglo zadržati stanovništvo. Kad bi se društveni brutto proizvod povećao čak i za 10 puta, što je gotovo nemoguće, ne bi se osigurali neki naročiti uvjeti života za stanovništvo ovih predjela. Zbog prikazanih razloga u narednom periodu može se sigurno očekivati vrlo intenzivno iseljavanje stanovništva iz navedenih krajeva.

Gradska naselja su nekada, ne baš davno, na našem području imala malo značenje za sela. U novim društvenim i ekonomskim uvjetima razvoja sve više jača privlačna snaga grada i selo iseljava. Prilike su se dakle bitno izmijenile i sasvim je razumljivo da će veliki broj današnjih sela u narednom periodu izgubiti svoje današnje funkcije, a neka i nestati.

Mogućnosti brojčanog razvoja stanovništva kotara Split uvjetovane su mnogim faktorima, zato su uporedo s ovim ispitivanjem vršena i ostala ispitivanja perspektivnog razvoja područja kotara. Raznim naučno-istraživačkim metodama nastoji se uočiti bit pojava i njihova dinamika zbivanja za naredni period.

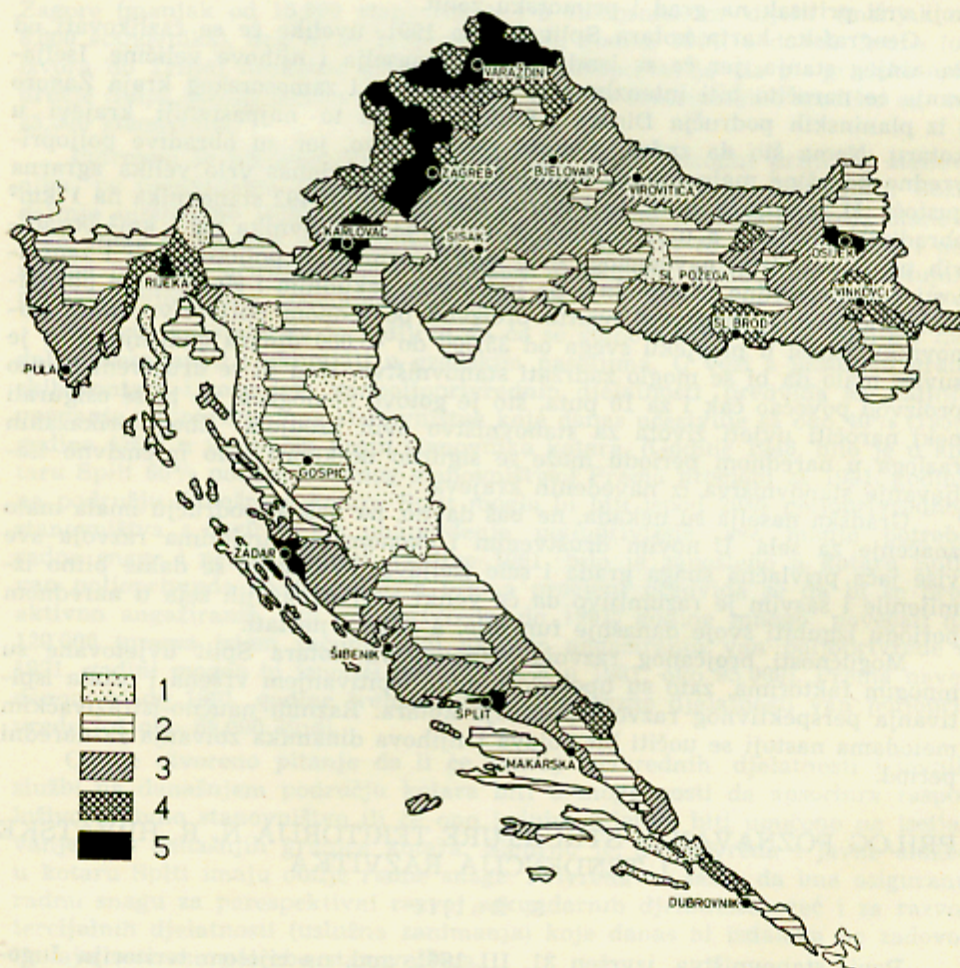
PRILOG POZNAVANJU STRUKTURE TERITORIJA N. R. HRVATSKE I TENDENCIJA RAZVITKA

S. Zuljić

Popis stanovništva, izvršen 31. III 1961. god. na cijelom teritoriju Jugoslavije, pružio je obimnu građu za najopsežnije studije demografske strukture. Posebno su zanimljive usporedbe s rezultatima prethodnog popisa izvršenog 1953. god. jer one omogućuju analizu društvenih promjena u pojedinim

područjima. Uporedna analiza elemenata prirodne sredine i određenih dijelova gospodarske strukture upotpunjuje spoznaje o međusobnoj povezanosti demografskih promjena s lokalnim prirodnim izvorima gospodarskog razvoja i teritorijalnom raspodjelom investicija.

Migracije stanovništva na teritoriju NR Hrvatske, konstatirane u razdoblju od 1953—1961. god., odražavaju gospodarski razvitak pojedinih područja. Posebno su karakteristične promjene u pogledu brojčanog odnosa gradskog prema seoskom stanovništvu, promjene u gustoći naseljenosti i strukturi domaćinstva. Gustoća naseljenosti, struktura domaćinstva, gospodarska vrijednost zemljišta, zaposlenost u industriji i prostorna raspodjela građevinskih radova po pojedinim područjima predstavljaju, dakle, važne elemente za razumijevanje suvremene problematike razvoja NR Hrvatske.

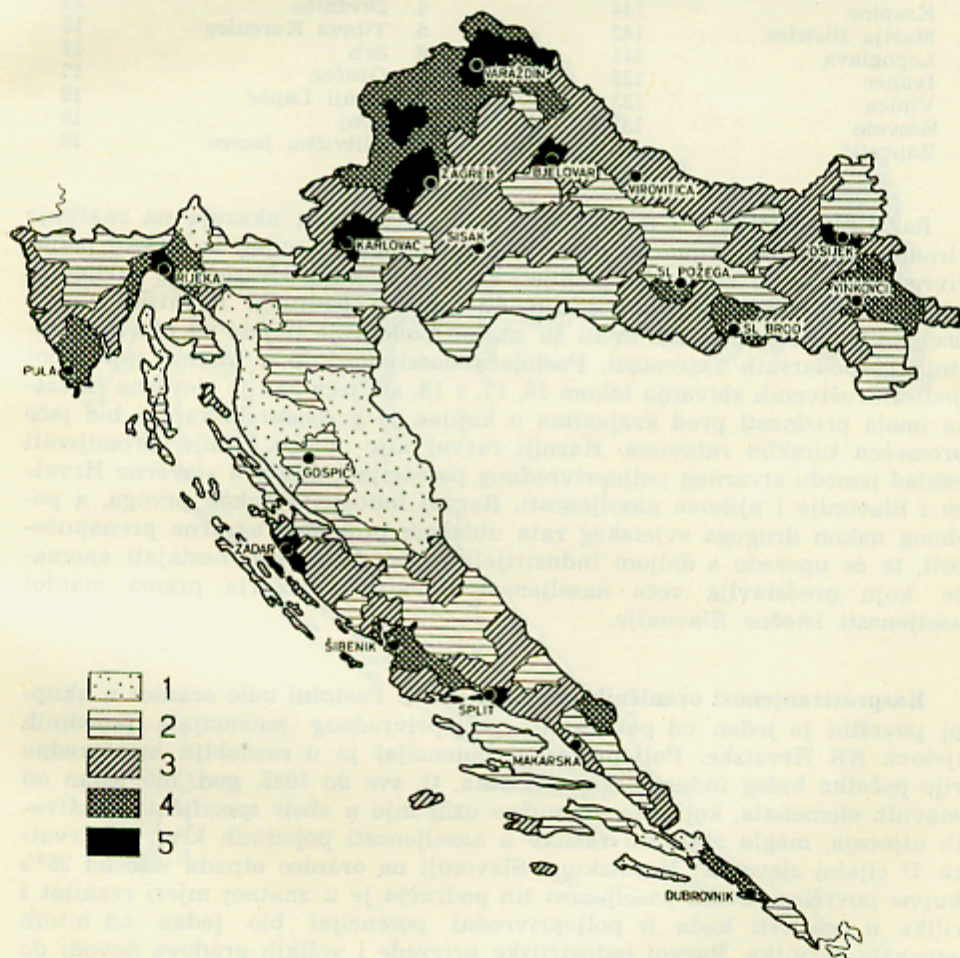

Sl. 1. Gustoća naseljenosti po općinama (razgraničenje 1961. god.) NR Hrvatske 1953. god.

1. do 25; 2. 26—50; 3. 51—100; 4. 101—150; 5. preko 150 stanovnika na 1 km².

Gustoća naseljenosti (sl. 1 i 2). Prosječna gustoća naseljenosti NR Hrvatske je 1961. god. iznosila 73 stanovnika na 1 km². Između pojedinih područja postoje znatne razlike. Gušće su naseljena gradska i urbanizirana područja, a rjeđe agrarni predjeli. Posebno su karakteristične razlike u gustoći naseljenosti između pojedinih agrarnih područja u kojima nema velikih gradova, jer one, ukoliko izostanu krupnije gospodarske promjene, uzrokuju poremećaje u cjelokupnom razmještaju stanovništva. Zaostajanje gospodarskog razvitka pojedinih područja dovodi do emigracije dijela stanovništva što istovremeno dovodi do promjena i u dijelovima u koje su usmjerene migracije stanovništva.

Ne računajući gradska područja, za koja je veća gustoća naseljenosti redovito obilježje, natprosječno gusto naseljeni su dijelovi sjeverne Hrvatske gdje na 1 km² u prosjeku živi preko 100 stanovnika. Najrjeđe su naseljeni

Sl. 2. Gustoća naseljenosti po općinama (razgraničenje 1961. god.) NR Hrvatske 1961. god.

1. do 25; 2. 26—50; 3. 51—100; 4. 101—150; 5. preko 150 stanovnika na 1 km²

dijelovi ličko-goranskog prostora, velebitska primorska padina, te sjeverni dio otoka Cresa; u tim područjima na 1 km² otpada u prosjeku manje od 20 stanovnika.

Najgušće i najrjeđe naseljeni krajevi NR Hrvatske 1961. god. (izuzeta su područja većih gradova)

Red. broj	Velike gustoće Općina	Broj stanovnika na 1 km ²	Red. broj	Male gustoće Općina	Broj stanovnika na 1 km ²
1.	Zabok	165	1.	Karlobag	7
2.	Pregrada	147	2.	Cres	13
3.	Donja Stubica	145	3.	Udbina	14
4.	Krapina	144	4.	Drežnica	14
5.	Marija Bistrica	142	5.	Titova Korenica	15
6.	Lepoglava	141	6.	Srb	17
7.	Ivanec	138	7.	Gračac	17
8.	Vinica	133	8.	Donji Lapac	18
9.	Sesvete	131	9.	Senj	19
10.	Zaprešić	125	10.	Plitvička jezera	19

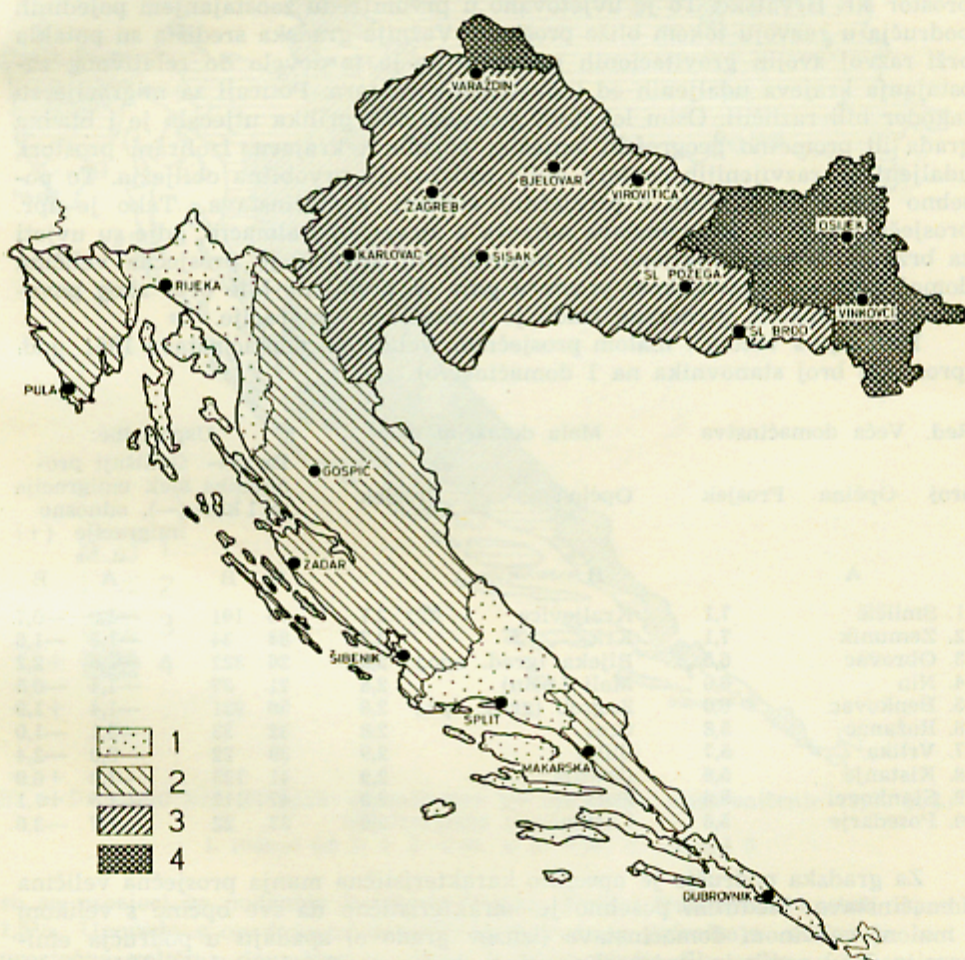
Razmještaj krajeva s malom gustoćom naseljenosti ukazuje na značenje prirodnih uvjeta za primarnu proizvodnju. Nepovoljni uvjeti za razvoj poljoprivrede i općenito nepovoljniji uvjeti za naseljavanja odrazuju se u rijetkoj naseljenosti dijelova planinskog i mediteranskog područja Hrvatske. Gusto naseljeni predjeli Hrvatske imali su znatno povoljnije uvjete za razvoj prvobitnih gospodarskih aktivnosti. Postojeća naseljenost je u znatnoj mjeri posljedica društvenih zbivanja tokom 16, 17. i 18. stoljeća kad je sjeverna Hrvatska imala prednosti pred krajevima u kojima je gospodarski razvoj bio jače poremećen turskim ratovima. Kasniji razvoj nije mogao bitnije promijeniti nesklad između stvarnog poljoprivrednog potencijala dijelova sjeverne Hrvatske i Slavonije i njihove naseljenosti. Razvoj industrije nakon prvoga, a posebnog nakon drugoga svjetskog rata ublažuje probleme agrarne prenapućenosti, te će upored s daljom industrijalizacijom postepeno nestajati anomalije koju predstavlja veća naseljenost Hrvatskog zagorja prema manjoj naseljenosti istočne Slavonije.

Rasprostranjenost oraničnih površina (sl. 3). Postotni udio oranica u ukupnoj površini je jedan od pokazatelja poljoprivrednog potencijala pojedinih dijelova NR Hrvatske. Poljoprivredni potencijal je u razdoblju neposredno prije početka bržeg industrijskog razvitka, tj. sve do 1945. god. bio jedan od osnovnih elemenata, kojim se, uz nužno uzimanje u obzir specifičnih društvenih utjecaja, moglo objasniti razlike u naseljenosti pojedinih krajeva Hrvatske. U cijeloj sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji na oranice otpada više od 25% ukupne površine. Gušća naseljenost tih područja je u znatnoj mjeri rezultat i prilika u prošlosti kada je poljoprivredni potencijal bio jedan od bitnih elemenata razvitka. Razvoj industrijske privrede i velikih gradova dovodi do promjena, te suvremeni razvoj karakterizira mijenjanje zatečenih prvobitnih odnosa. Takve promjene su u prošlosti bile izuzetne i karakteristične uglavnom za Hrvatsko zagorje.

Područja s većim, odnosno malim postotnim udjelom oranica (uključene i površine vrtova) u ukupnoj površini — stanje 1960. god. (sl. 3).

Red. br.	Veći udio Kotarevi		Mali udio Kotarevi		Usporedba: Prosječna gustoća naseljenosti na 1 km ²	
	A	%	B	%	A	B
1. Osijek		59	Rijeka	4	86	61
2. Vinkovci		58	Dubrovnik	5	79	55
3. Čakovec		54	Split	10	154	77
4. Našice		50	Ogulin	12	58	32
5. Virovitica		49	Šibenik	12	67	57

Upoređenje ukazuje na promjene do kojih dovodi razvoj industrije. Iako ne treba zanemariti utjecaj kvalitetne valorizacije poljoprivrednih površina,

Sl. 3. Udio oraničnih površina (oranice i vrtovi) po kotarima (razgraničenje 1961. g.) NR Hrvatske 1961. god.

1. do 10%/o; 2. 10—25%/o; 3. 26—50%/o; 4. preko 50%/o.

kako u pogledu pedoloških uvjeta tako i klimatskih utjecaja, jasno su uočljivi utjecaji razvoja gradova kao primarnih gospodarskih centara. Tako je gustoća naseljenosti u gravitacionom području Splita u kojem je udio oranica u ukupnoj površini veoma nizak, 1961. godine premašivala gustoću naseljenosti u dijelu Podravine u kojem na oranice otpada polovina ukupne površine. I ostala područja u kojima su nepovoljni prirodni uvjeti za razvoj poljoprivrede uvjetovali nisku gustoću naseljenosti proživljavaju brze pozitivne promjene u koliko je u njima došlo do kompleksnog gospodarskog razvitka uključujući tu jačanje industrije.

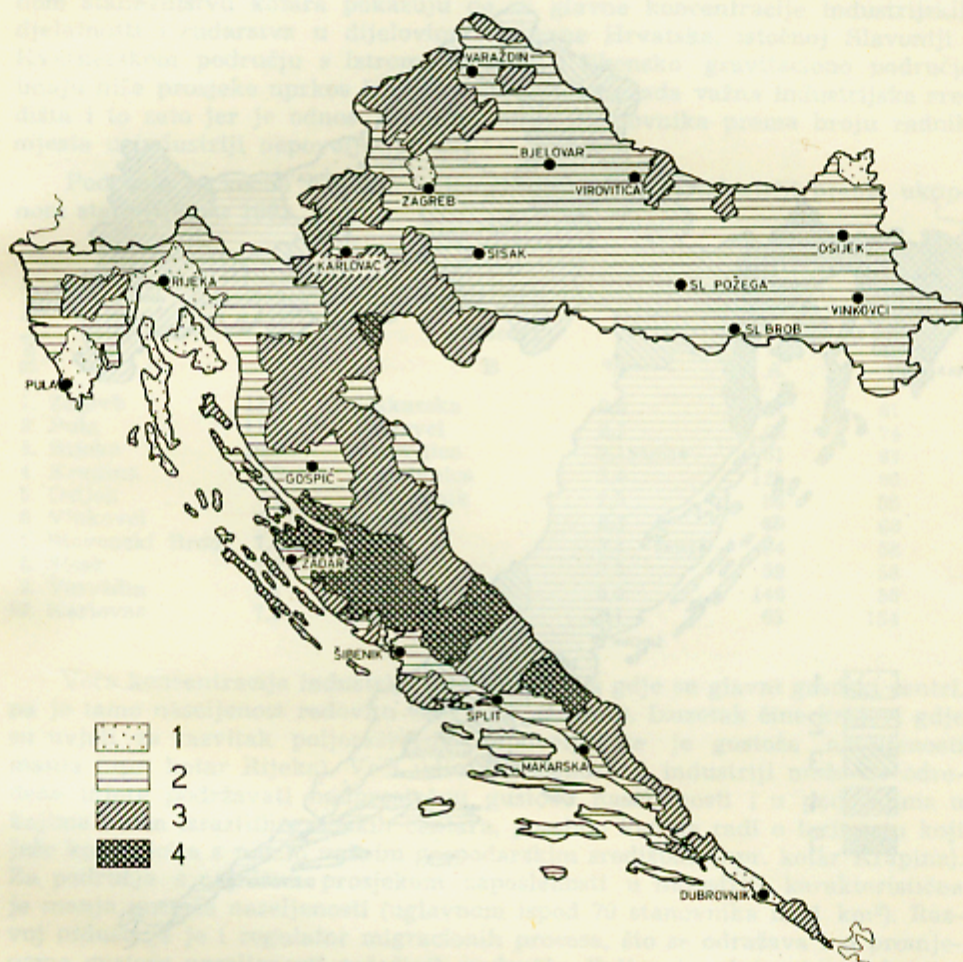
Prosječna veličina domaćinstava (sl. 4). Utjecaji društvenog razvitka na strukturu stanovništva dolaze do izražaja u svim osnovnim demografskim obilježjima. Proces suvremenog razvitka nije ravnomjerno obuhvatio čitavi prostor NR Hrvatske. To je uvjetovano u prvom redu zaostajanjem pojedinih područja u razvoju tokom bliže prošlosti. Važnija gradska središta su potakla brži razvoj svojih gravitacionih područja pa je to dovelo do relativnog zaostajanja krajeva udaljenih od industrijskih centara. Poticaji za migracije su također bili različiti. Osim lokalnih gospodarskih prilika utjecala je i blizina grada ili prometno geografski smještaj pojedinih krajeva. Izolirani prostori, udaljeni od razvijenijih centara dulje zadržavaju prvobitna obilježja. To posebno dolazi do izražaja u prosječnoj veličini domaćinstava. Tako je npr. prosječna veličina domaćinstava najveća u sjevernoj Dalmaciji, gdje su uvjeti za brže društvene promjene bili nepovoljniji. Najniža je prosječna veličina domaćinstava u kvarneskom prostoru gdje su promjene bile brže zbog povezanosti s Rijekom, pomorske tradicije i izrazitije emigracije.

Područja s većom i malom prosječnom veličinom domaćinstava 1961. god. (prosječni broj stanovnika na 1 domaćinstvo)

Red. broj	Veća domaćinstva		Mala domaćinstva		Usporedbe:			
	Općina	Prosjeak	Općina	Prosjeak	Br. sta- novnika na 1 km ²		Godišnji sjek emigracije (-), odnosno imigracije (+) u %	
	A		B		A	B	A	B
1.	Smilčić	7,1	Kraljevica	2,7	76	101	-1,0	-0,7
2.	Zemunik	7,1	Krk	2,7	84	34	-1,2	-1,6
3.	Obrovac	6,5	Rijeka (grad. opć.)	2,8	26	322	-1,8	+2,2
4.	Nin	6,0	Mali Lošinj	2,8	71	37	-1,4	-0,5
5.	Benkovac	6,0	Zagreb (grad. opć.)	2,8	56	921	-1,4	+1,9
6.	Ražanac	5,8	Cres	2,8	32	33	-3,1	-1,0
7.	Vrlika	5,7	Silba	2,9	30	22	-3,0	-2,4
8.	Kistanje	5,6	Opatija	2,9	41	125	-1,8	+0,9
9.	Stankovci	5,6	Pula	2,9	47	117	-1,5	+1,1
10.	Posedarje	5,6	Lastovo	2,9	37	22	-1,7	-3,0

Za gradska područja je općenito karakteristična manja prosječna veličina domaćinstava. Međutim posebno je karakteristično da sve općine s velikom i malom veličinom domaćinstava (izuzev gradove) spadaju u područja emigracije. Kod prvih je emigracija nužna zbog preopterećenosti zemljišnog posjeda, a kod drugih je malo domaćinstvo u određenoj mjeri posljedica emigracije.

Posebno treba istaknuti važnost vanjskih utjecaja koji uvjetuju smanjenje prosječnog prirodnog priraštaja. Za zone sa najbrojnijim domaćinstvima karakterističan je velik prosječni prirodni priraštaj, koji se na pr. u kotaru Zadar i Šibenik kreće od 2,0 do 2,5‰ (godišnji prosjek za razdoblje 1953—1961. god.). U krajevima malih domaćinstava prirodni priraštaj je manji; tako

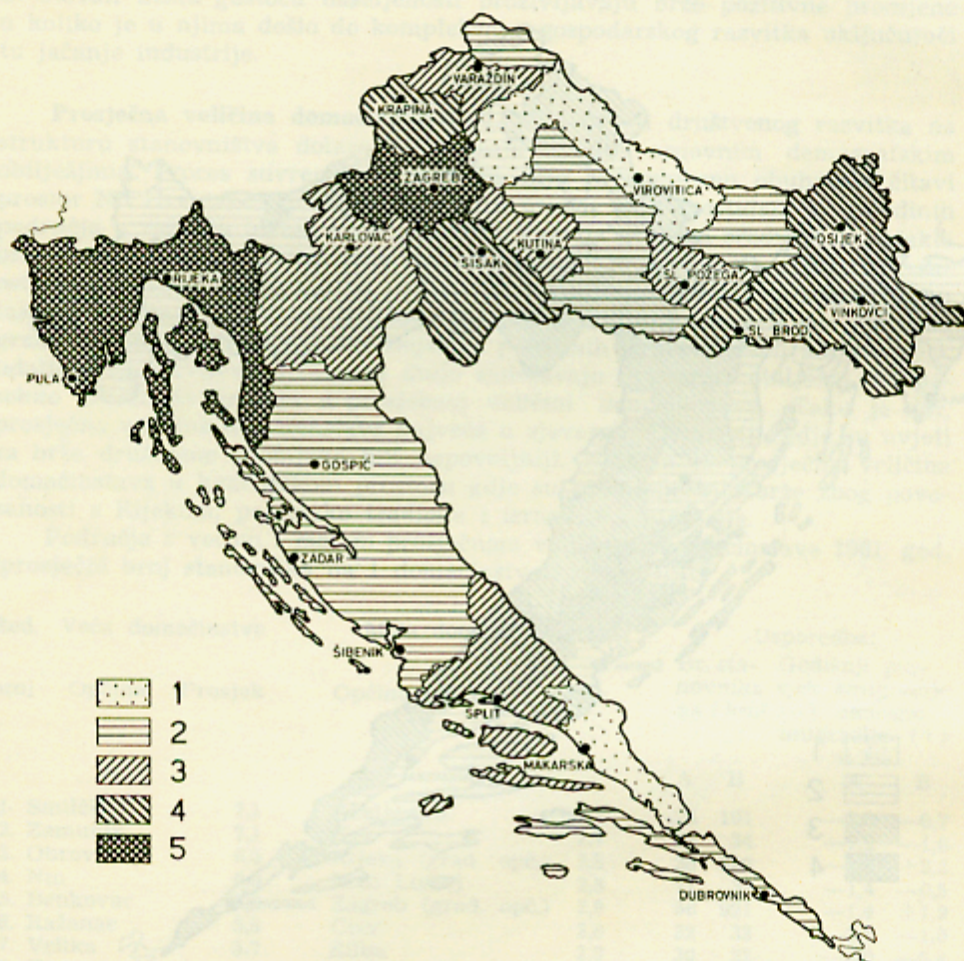

Sl. 4. Prosječni broj članova domaćinstva po općinama (razgraničenje 1961. god.) NR Hrvatske 1961. god.

1. manje od 3; 2. 3—3.99; 3. 4—4.99; 4. više od 5.

su se prosjeci za područje kotareva Rijeka, Pula i Dubrovnik kretali ispod 1,5‰. Uporedo s opadanjem prosječnog prirodnog priraštaja smanjuje se i prosječna veličina domaćinstva. Tako je za područje Slavonije, u kojem se godišnji prirodni priraštaj kreće uglavnom ispod 1,5‰, karakteristična prosječna veličina domaćinstava od 3—4 člana.

Zaposlenost u industriji (sl. 5). Po broju zaposlenih u industriji ističu se veliki gradski centri i to prvenstveno Zagreb i Rijeka. Tako je 1960. god. industrijska privreda zapošljavala u Zagrebu 72 700, a u Rijeci 16 600 osoba. Radna mjesta koja su redovito u određenoj mjeri koncentrirana u većim gradovima osiguravaju djelimičnu zaposlenost širem okolnom području koje

Sl. 5. Zaposlenost u industriji po kotarevima (razgraničenje 1961. god.) NR Hrvatske 1961. Relativni odnos broja zaposlenih u industriji prema ukupnom broju stanovnika. 1. manje od 2,5%; 2. 2,5—4,9%; 3. 5,0—7,4%; 4. 7,5—10%; 5. preko 10%.

se dnevnom migracijom radne snage i ostalim oblicima funkcionalne povezanosti uključuje u njegovo gravitaciono područje. Na osnovu toga relativni odnos broja zaposlenih u industriji prema ukupnom broju stanovništva po kotarevima ukazuje na jedno od osnovnih gospodarskih obilježja određenih područja. Uglavnom se kretanje radne snage vrši unutar kotareva. Pojedi-

načna odstupanja, kao što je to slučaj sa Zagrebom — čije se gravitaciono područje proširilo i na kotar Krapinu, s Varaždinom — čije gravitaciono područje obuhvaća dio Međimurja, te Slavonskim Brodom — čije gravitaciono područje obuhvaća dio bosanske Posavine, ne mijenjaju opće zaključke.

Zaključci o razmještanju industrijske privrede na području NR Hrvatske koji su izvedeni iz relativnih odnosa zaposlenosti u industriji prema ukupnom stanovništvu kotara pokazuju da su glavne koncentracije industrijskih djelatnosti i rudarstva u dijelovima sjeverne Hrvatske, istočnoj Slavoniji i Kvarnerskom području s Istrom. Splitsko i šibensko gravitaciono područje imaju niže prosjeke uprkos činjenice što su oba grada važna industrijska središta i to zato jer je odnos ukupnog broja stanovnika prema broju radnih mjesta u industriji nepovoljniji.

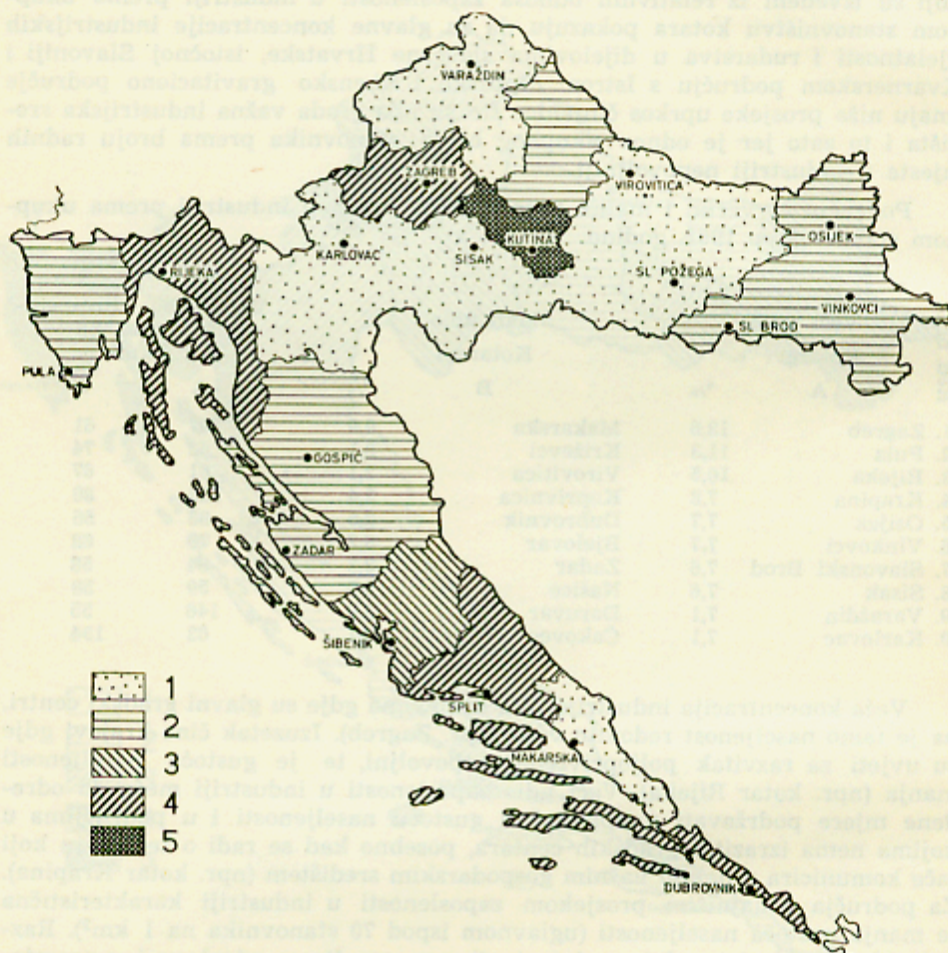
Područja sa većim i malim udjelom zaposlenih u industriji prema ukupnom stanovništvu 1961. godine.

Red. br.	Veći udio		Mali udio		Usporedba: Broj stanovnika na 1 km ²	
	Kotarevi		Kotarevi		A	B
	A	%	B	%		
1. Zagreb	13,6		Makarska	0,9	307	61
2. Pula	11,3		Križevci	2,1	62	74
3. Rijeka	10,5		Virovitica	2,1	61	67
4. Krapina	7,8		Koprivnica	2,4	125	80
5. Osijek	7,7		Dubrovnik	2,5	86	55
6. Vinkovci	7,7		Bjelovar	3,3	79	68
7. Slavonski Brod	7,6		Zadar	3,3	84	58
8. Sisak	7,6		Našice	3,5	59	58
9. Varaždin	7,1		Daruvar	3,8	146	55
10. Karlovac	7,1		Čakovec	4,1	63	154

Veća koncentracija industrije je u krajevima gdje su glavni gradski centri, pa je tamo naseljenost redovito veća (npr. Zagreb). Izuzetak čine krajevi gdje su uvjeti za razvitak poljoprivrede nepovoljni, te je gustoća naseljenosti manja (npr. kotar Rijeka). Veći udio zaposlenosti u industriji može do određene mjere podržavati nadprosječnu gustoću naseljenosti i u područjima u kojima nema izrazitih gradskih centara, posebno kad se radi o teritoriju koji jače komunicira s nekim važnim gospodarskim središtem (npr. kotar Krapina). Za područja s najnižim prosjekom zaposlenosti u industriji karakteristična je manja gustoća naseljenosti (uglavnom ispod 70 stanovnika na 1 km²). Razvoj industrije je i regulator migracionih procesa, što se odražava i u promjenama gustoće naseljenosti pojedinih područja. Poljoprivredni potencijal pojedinih područja je bio, uz dodatne društvene utjecaje, bitan element za prvobitni prostorni razmještaj stanovništva na području NR Hrvatske, a na suvremene promjene utiče u prvom redu razmještaj industrijske privrede.

Investicije (sl. 6). Suvremena društvena zbivanja koja neposredno uvjetuju promjene ili će se u perspektivi odraziti u demografskoj strukturi moguće je pratiti kroz niz pokazatelja od kojih su najosnovniji podaci o investicijama. Tako npr. prostorni raspored uloženi sredstava u građevinske radove poka-

zuje u kojim područjima dolazi do većeg angažiranja radne snage, bilo da se radi o izgradnji komunikacija, stanova, objekata za javne službe i sl. ili izgradnji privrednih pogona u kojima će se osigurati određeni broj novih radnih mjesta. Ako uzmemo odnos ukupne vrijednosti građevinskih radova prema ukupnom stanovništvu (u 000) dolazimo do prosječne vrijednosti gra-

Sl. 6. Raspodjela građevinskih radova po kotarima (razgraničenje 1961. god.) RN Hrvatske 1960. god. Vrijednost građevinskih radova u milijunima dinara na 1000 stanovnika:

1. manje od 20; 2. 20—29,9; 3. 30—39,9; 4. 40—49,9; 5. preko 50 milijuna dinara.

đevinskih radova na svakih 1000 stanovnika određenog područja. Takvi prosjeci omogućavaju prethodno uočavanje prostora u kojima predstoje daljne promjene u demografskoj strukturi. Prema rezultatima za 1960. god. najviši su relativni prosjek investicija u odnosu na ukupno stanovništvo imali kotarevi Kutina, Rijeka, Zagreb, Dubrovnik i Split.

Područja s većim i malim udjelom u građevinskim radovima u 1960. god. na 1000 stanovnika.

Red. br.	Veći prosjek		Mali prosjek		Usporedbe:			
	Kotar A	Milijuna dinara	Kotar B	Milijuna dinara	Br. sta- novnika na 1 km ²		Relativni odnos prema ukup- nom stanov.	
					A	B	A	B
1. Kutina		54,5	Daruvar	11,0	59	55	5,5	3,8
2. Rijeka		48,4	Krapina	11,0	61	135	10,5	7,8
3. Zagreb		46,5	Virovitica	11,5	307	67	13,6	2,1
4. Dubrovnik		46,4	Križevci	13,1	55	74	2,5	2,1
5. Split		40,5	Karlovac	13,5	77	63	6,8	7,1

Visoka vrijednost izvršenih građevinskih radova u područjima s malom gustoćom naseljenosti upućuje na pretpostavku da se u tim dijelovima može očekivati dalji porast stanovništva, odnosno brže promjene u gospodarskoj strukturi (npr. kotar Kutina). Mali udio u uloženim sredstvima za građevinske radove, posebno ako se radi o teritorijalnim jedinicama s niskim pokazateljem zaposlenosti u industriji (npr. kotar Daruvar, Virovitica i Križevci), nagovješćuju dalje migracije usmjerene ka krajevima s povoljnijim uvjetima za brži gospodarski progres.

Suvremeni razvitak teritorija NR Hrvatske karakteriziraju krupne i sve brže promjene strukture. Na promjene strukture utiče čitav niz faktora. Uz prvobitne utjecaje, koji su proizlazili uglavnom iz prirodnih uvjeta za primarnu proizvodnju, sve veće značenje pripada industrijskoj privredi i prostornom razmještaju investicija. Suvremeni razvitak karakterizira kompleksnost kako u pogledu utjecajnih faktora tako i u pogledu odraza gospodarskih promjena na promjenama demografske strukture. Usporedne analize pojedinih glavnih prirodnih, demografskih i gospodarskih obilježja omogućuju sagledavanje ovisnosti između zatečenih odnosa i suvremenog gospodarskog razvitka. Spoznaja odgovarajuće uzročne povezanosti omogućuje osnovne zaključke o budućim promjenama, što je važno za usmjeravanje perspektivnog razvitka.

PROBLEMI SMOLARENJA NA ĐURĐEVAČKIM PIJESCIMA

V. Blašković

Gospodarsko područje Đurđevačkih pijesaka osobit je primjer razaralačkog i stvaralačkog djelovanja čovjeka. Uništavajući prvobitnu prirodnu šumu čovjek je prije nekoliko stoljeća ogolio geološki mlade sedimente i omogućio snažnim vjetrovima da pokrenu goleme mase pjeskovitog akumulata rijeke Drave. I nastali su Đurđevački živi pijesci.

Izmijenjene društveno-ekonomske prilike novog doba i uvećane potrebe novih obradivih površina skrenule su potkraj prošlog stoljeća pažnju čovjeka na tadašnji manje-više pustinjski prostor tzv. »hrvatske Sahare« i otpočela je sistematska, uporna i teška polastoljetna borba protiv stihijnosti prirode.

Uspjeh nije izostao. Fizionomija pejzaža bitno se izmijenila. Nestalo je pokretnih živih pjeskulja, a ostali su i postoje danas već ukroćeni i ozelenjeli Đurđevački pijesci.¹

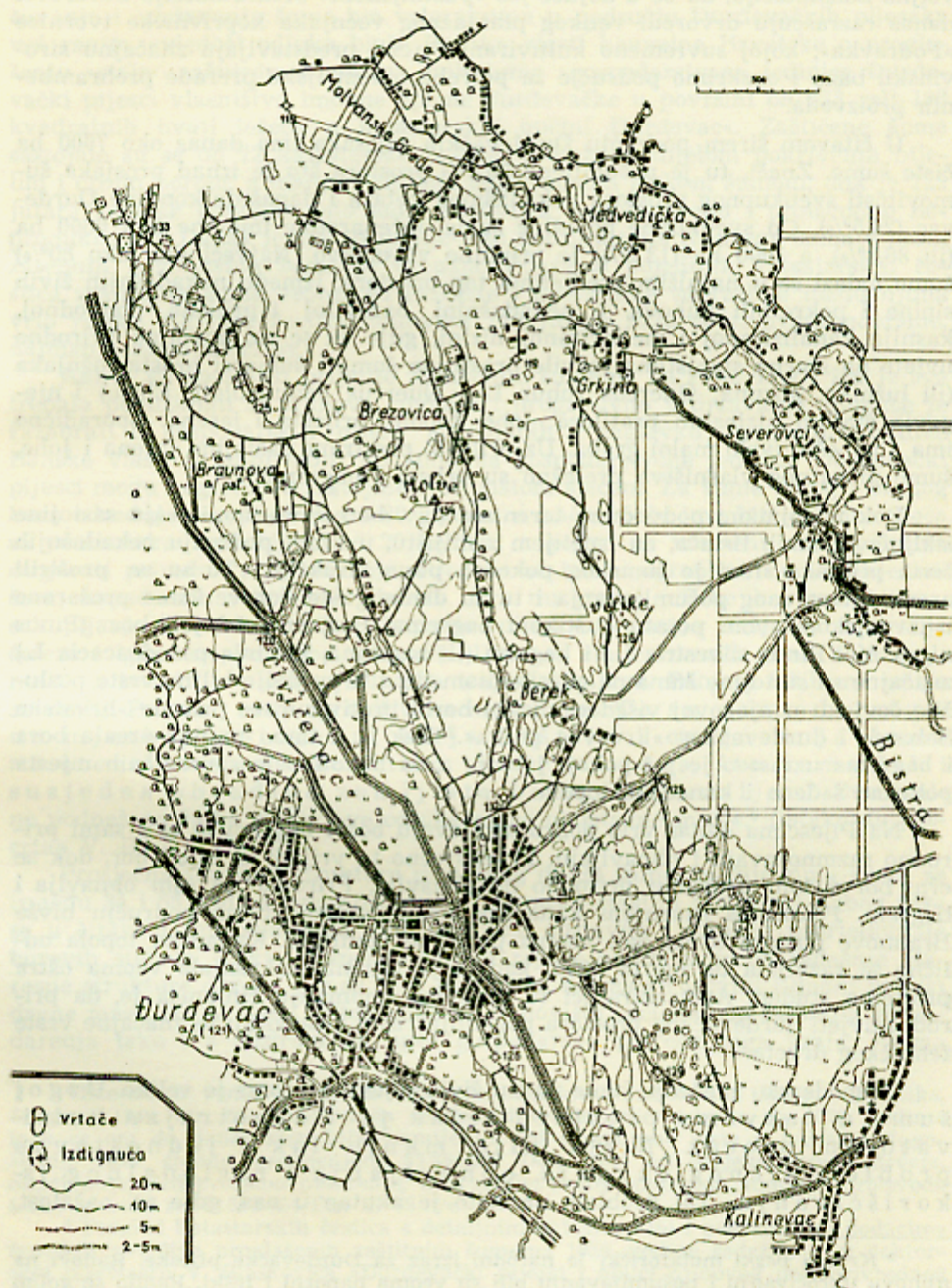
Današnje prirodno i gospodarsko stanje u području Đurđevačkih pijesaka odraz je i posljedica sistematskog rada šumarskih stručnjaka bivše Imovne općine đurđevačke (u daljem prikazu samo: I. O. Đ.) na stabiliziranju i pošumljivanju tih pjeskulja krajem prošlog i u početku ovog stoljeća. Misao o potrebi smirivanja đurđevačkih pjeskulja pomoću zaštitnog šumskog pojasa javila se usporedo s osnivanjem prvog vinograda-loznog matičnjaka na Pijescima već oko godine 1885. Portebno je istaći, da je prva uzgajana kultura na đurđevačkim pjeskuljama bila vinova loza. Budući da pjeskuljasta tla veoma pogoduju gajenju loze nastojalo se osnivanjem uzornog loznjaka unaprijediti vinogradarstvo u tom dijelu Podravine. Vlasnik vinograda bio je »kr. ugarsko-hrvatski financijski državni erar«. Kolika je bila površina tog vinograda danas je teško utvrditi. Prema djelomično sačuvanom arhivu bivše I. O. Đ. pouzdano se zna, da je god. 1891. postojalo 14 inventariziranih vinogradskih čestica. God. 1900. obrađen dio loznjaka obuhvatao je 24 k. j. 252 č. hv. površine s ukupno 50 vinogradskih čestica i 73 550 čokota od 24 vrste vinove loze. Čini se da je uzgoj i održavanje velikog vinograda na Pijescima, a s tim u vezi i sistematsko smirivanje i kultiviranje pokretnog živog tla prelazilo materijalno-financijske mogućnosti tadašnjeg vlasnika tog nestabiliziranog pjeskovitog područja te je Zemaljska vlada u Zagrebu primorala I. O. Đ. da u svrhu vezivanja i pošumljavanja pijeska preuzme (otkupi) od bivšeg vlasnika uže (obrađivo) i šire (tada neobrađivo) zemljište loznog matičnjaka u ukupnoj površini od 126 kat. jutara i 528 četv. hvati.

Prvi sustavni radovi na pošumljavanju i ukroćivanju pokretnih pjeskulja otpočeli su ujesen god. 1899, kad je I. O. Đ. ranije već kupljenom zemljištu loznog matičnjaka prikupila još 661 k. j. 831 č. hv. (= 380 ha 68 a 14 m²) đurđevačkih pustinjaških živih pjeskulja za tisuću austrijskih forinti. Niska kupoprodajna cijena bila je adekvatna tadašnjoj procjeni i prividnoj gospodarskoj bezvrijednosti pokretnog pjeskuljastog tla. Na taj način I. O. Đ. posjedovala je krajem XIX stoljeća na tada najogoljelijem neproduktivnom tlu i užem području živih pijesaka nešto preko 450 ha površine.

Šezdeset godina nakon tih kupoprodajnih transakcija realna je vrijednost đurđevačkih pjeskulja veoma porasla i ona je danas mnogostruko veća. Zajedno s ostalim tisućama katastarskih čestica veoma razdrobljenog privatnog sitnospjedištva, sve nekadašnje jalovo, golo i neproduktivno tlo danas je gospodarski značajno i vrijedno produktivno zemljište. U pretežnom je dijelu to danas obrađiva poljoprivredna površina s povoljnim prirodnim uvjetima (umjerena subhumidna klima) za intenzivnu agrarnu proizvodnju žitarica, povrća, industrijskog bilja i voća.² Kao ilustrativan primjer neka bude do-

¹ Đurđevački pijesci dio su Podravske pijesake, obuhvataju oko 25 200 ha; geogr. koordinate = E 17° i 17° 16', N 46° i 46° 08'. Taj prostor, izdužen u obliku nepravilna trapezoida i u smjeru SZ-JI, omeđuje na Z i JZ željeznička pruga i cesta Virje-Đurđevac-Kloštar, na JI cesta Kloštar-Podravske Sesvete-Podravski Mekiš-Drava, na SI i S meandri Drave, na SZ cesta Virje-Molve-Ledine Molvanske (na Dravi). Reljef je izrazito mikroplastičan i nizinski (a. v. 119—135 m); upravno pripada teritoriju komune Đurđevac.

² V. Blašković, Agrarno iskorišćivanje Đurđevačkih pijesaka; Zbornik radova Ekonomskog fakulteta, knjiga VI, Zagreb 1959, str. 125—142.

Sl. 1. Uže područje Durđevačkih pijesaka.

voljna konstatacija, da se u dojuče još »pustinjskom« arealu naselja Severovci danas razrađuju drvoreći velikog plantažnog voćnjaka koprivničke tvornice »Podravka«, kojoj suvremeno kultivirani Pijesci predstavljaju značajnu sirovinsku bazu i opskrbno područje za potrebe industrijske prerade prehrambenih proizvoda.

U čitavom širem području Đurđevačkih pijesaka ima danas oko 7600 ha čiste šume. Znači, tu je pošumljeno 30,2% prostora što je iznad prosjeka šumovitosti sveukupnog prostora nekadašnjeg kotara i današnje komune Đurđevac (26,5%). Od sveukupne površine šume općenarodne imovine ima 6600 ha (ili 86,8%), a 1000 ha (13,2%) je privatno vlasništvo. Najveći dio (oko 80%) šume nalazi se u najnižim predjelima tog prostora, između nekadašnjih živih sipina i pokretnih puhoća, u nekadašnjoj barovitoj i prilično podvodnoj, kasnije kanaliziranoj i melioriranoj nizini, gdje su se uz povoljne prirodne uvjete na starim staništima razvile prostrane šume i šumarci hrasta lužnjaka (ili lužnika, goruna; *Quercus robur* L. = *Quercus pedunculata* Ehrh.) i njegovih stalnih nizinskih pratilaca: johe, topole, brijesta i jasena. Sporadično ima i ponešto (vrlo malo) graba. Uz prilično prostrane sastojine jasena i johe, šume privatnog vlasništva pretežno su vrbaci i bagremici.

Dok u najnižim podvodnim terenima (tzv. berecima) dominiraju sastojine isključivo samih listača, na ispetijem zemljištu, u užem području nekadašnjih živih pijesaka slika je šumskog pokrova posve drukčija. Tu su se proširili areali intenzivnog pošumljavanja i tu su danas guste borove šume prošarane u izvanjskom svom pojasu guštikom bagrema. Bor, crni i bijeli bor (*Pinus nigra* A. i *Pinus silvestris* L.) i bagrem (ili bagrema, *Robinia pseudoacacia* L.) značajne su sastojine šuma na pjeskovitom tlu i te su dvije biljne vrste poslužile čovjeku u njegovoj višedecenijskoj borbi protiv surove prirode »hrvatske Sahare« i đurđevačkog »krvavog peska«. Tek tu i tamo unutar areala bora i bagrema uzrastao je još pokojni jablan, a na nekoliko je sporadičnih mjesta pokusno sađena i kanadska topola.

Na Pijescima danas vrlo dobro uspijevaju bor i bagrem te se i sami prirodno razmnožavaju i obnavljaju. Prvenstveno to vrijedi za bijeli bor, dok se crni bor u tom području prirodno ne obnavlja. Prirodno se sam obnavlja i bagrem. Pokusi sa sađenjem kanadske topole vršeni su na području bivše Braunove pustare te su dali veoma povoljne rezultate. Kanadska topola odlično se razvijala do marta 1956, kad ju je uništila zakašnjela veoma oštra proljetna studen. Apstrahirajući tu prirodnu anomaliju činjenica je, da prirodni uvjeti đurđevačkog prostora pogoduju rastu i razvitku te značajne vrste tehničkog drveta.

Gospodarsko značenje šume na tlu živih pijesaka veoma je veliko. Uzgoj šume u takvome prostoru težak je i dugotrajan kultivatoran proces. Ništa nije manje lak i jednostavan problem njenog čuvanja, obnavljanja i racionalnog iskorišćivanja. Taj problem naročito je akutan u nas, gdje se, nažalost,

³ *Krvavi peski* metaforički je narodni izraz za Đurđevačke pijeske. Radovi na njihovu ukroćivanju i pošumljavanju bili su veoma naporni i teški. Radilo se golim rukama, a prigodom sađenja sadnica bora i bagrema za zaštitni pojas šume oštar silikatni pijesak rezao je kožu do krvi. Pa i sam život čovjeka na Pijescima bio je isprva vrlo težak i mučan.

čovjek nalazi na prvome mjestu ljestvice šumskih štetočina.⁴ Da je problem čuvanja i održavanja šume bio vrlo akutan u području Đurđevačkih pijesaka već ranije, svjedoči odluka bivše Banske vlasti banovine Hrvatske o proglašenju »stalno zaštitnim šumama« svih šuma »gospodarstvene jedinice Đurđevački pijesci vlasništvo imovne općine đurđevačke u površini od 633 rali 193 kvadratnih hvati ležeća u katastarskoj općini Đurđevac«. Zaštićene šume sastojale su se od 72 katastarske čestice, pretežnim dijelom pokrivenih bijelim i crnim borom, a manjim dijelom bagremovom niskom šumom, dok je 125 jutara šumske površine bilo tada još uvijek nepošumljeno i proizvodno neproduktivno.⁵ Danas je sve to manje-više kontinuirana izdužena šuma s osam zasebnih površinskih šumskih okružja. Površine pojedinih katastarskih čestica zaštićenih šuma veoma su različite i površinske su razlike među njima vrlo velike. Najveća čestica obuhvata 112 jutara 1022 četv. hvata površine, najmanja samo 56 č. hv.

Kakve su opasnosti prijetile zaštićenim šumama na Pijescima i što je sve trebalo poduzimati za njihovo čuvanje i progresivno uzdržavanje, moguće je razabrati iz gospodarskih mjera pobrojanih u zaglavku spomenute odluke Banske vlasti u kojoj stoji: »U šumama gospodarstvene jedinice Đurđevački pijesci mogu bagremove sastojine sjeći čistom sječom. Za šume crnog i bijelog bora određuje se ophodnja od 80 godina, a način sječe ima biti oplodna sječa sa pomladnim razdobljem od 20 godina, u kojem se vremenu ima potpuno osigurati prirodno pomlađivanje. Prореде se imaju ograničiti na vađenje sušaca, napadnutih i bolesnih stabala. Sve nuzgredne užitke kao pašu trave, sakupljanje ljekovitog bilja, kopanje pijeska, vađenje zečjaka, sabiranje češera i iglica uopće treba zabraniti. Drvo se smije izvoziti samo kolima ili nositi, a izvlačiti se smije jedino za trajanja snijega. Panjevi i žile ne smiju se vaditi. Puteve i ceste ograničiti na najnužnije. Te su gospodarstvene mjere propisane u cilju zaštite i osiguranja šume na sterilnom pjeskovitom tlu iz razloga, što šuma štiti susjedna obradiva zemljišta bližnjih naselja... Eventualno podnešena žalba protiv ove odluke nema obustavne moći.«⁶ (Istaknuto potcrtao V. B.).

Prosječna starosna struktura pretežnog dijela šume na Pijescima kreće se između 35 i 55 godina (sporadično ima još nešto starijih sastojina) i zbog toga se u čitavom tom šumskom području vrši sustavno i stručno prorjeđivanje borovih stabala. Takvu šumsko-uzgojnu mjeru nalaže potreba sadašnje starosne strukture drveća, jer se time osigurava normalan tečajni i dobni prirast drvne mase, što je bitno važno kako sa stanovišta racionalnog šumskog gospodarjenja tako i s obzirom na opće gospodarske potrebe toga kraja. Prema

⁴ Statistika šuma i šumske privrede; izdanje Ministarstva šuma i rudnika, Beograd 1940, str. 86—88. Premda se podaci te statistike odnose na 1938. godinu, ipak se oni do danas nisu bitno izmijenili. Od sveukupne štete u šumama Jugoslavije 1938. godine, procijenjene 57 364 227 Din, štete od čovjeka (krađa drveta, oštećivanje, nedozvoljeno pašarenje, uzurpacije, krađe sporednih šumskih proizvoda i dr.) iznosile su 44 583 724 Din ili 78,1%.

⁵ Pregled katastarskih čestica s detaljnim katastarskim i površinskim podacima šumskih površina proglašanih zaštitnim šumama 1939. godine sadržan je u doktorskoj disertaciji V. Blaškovića »Đurđevački pijesci i oblici njihovog poljoprivrednog iskorišćivanja«, Zagreb 1957, str. 179, tabela 14.

⁶ Odluka Banske vlasti banovine Hrvatske, Odjela za šumarstvo, Zagreb, broj 14961 od 17. listopada 1939.

iskustvenoj procjeni i tome adekvatnim stručnim analizama tečajni prirast drvene mase bijelog bora iznosi na Đurđevačkim pijescima $5,3 \text{ m}^3$ po 1 ha; dobn i je prirast nešto veći, njegov je prosjek $7,1 \text{ m}^3$. Prirast je u oba slučaja dobar te odgovara prosječnom prirastu drvene mase na dobrim tlima.

Poseban i osobito akutan problem u životu, čuvanju i održavanju đurđevačke zaštitne šume javio se u proljeću 1947. godine, kad je zagrebačka rafinerija i tvornica kemijskih proizvoda »Istok« otpočela u borovoj šumi smolarenje »na živo i mrtvo«. Premda je načelno rješenje i odobrenje nadležnog organa narodne vlasti sadržavalo uputu, da se »na svakom objektu ima izlučiti po jedna pokusna ploha od bar 100 stabala, za koju će se voditi posebni očevidnik o metodi rada, intervalu sabiranja smole, klimatskim prilikama, karakteru sastojine, ekonomičnosti sabiranja smole, kakvoći balzama, trajanja radne sezone i svim podacima, koji su potrebni za ustanovljenje prihodne sposobnosti borovih sastojina za smolarenje«,⁷ ipak je doskora okružni šumarski referent u Bjelovaru prigodom tzv. vanjskog uređivanja (9. V 1947.) konstatirao, da se u borovoj šumi na Pijescima »smolarenje vrši na stablima bez obzira na uzgojne momente i protivno gospodarskim mjerama, koje su propisane za stalno zaštitne šume«. U istom izvještaju mjerodavnog šumarskog stručnjaka nalazimo još slijedeći značajni komentar: »Potrebno je uočiti, da su Đurđevački pijesci osobiti prirodni fenomen tj. živ pijesak, koji je dugogodišnjim velikim naporima i ogromnim novčanim žrtvama smiren, pošumljen i priveden kulturi, susjedna zemljišta spašena i kvalitativno podignuta, saobraćajni putevi znatno poboljšani, nezdravi utjecaj pijeska na pučanstvo uklonjen i znatno poboljšane klimatske prilike. Prema tome ove šume daju ogromne koristi i imaju naročit značaj... Osim toga Đurđevački pijesci imaju naročit značaj kao propagandni objekt i naučnu vrijednost (izraziti i posebni floristički areal).« Realno ocjenjujući životnu stvarnost i naše društvene potrebe stručni je referent svoj izvještaj završio prijedlogom da se »odmah obustavi dosadašnji način smolarenja«.⁸

Usprkos u međuvremenu ponovno datim stručnim uputama o načinu smolarenja, u zapisniku komisije koja je povodom šumsko-štetočinskog načina smolarenja bila 22. V 1947. na Pijescima, utvrđeno je, da se »smolarenje vrši i nadalje isto kao što je bilo i započeto bez obzira na naređenja i upute«. U zapisniku je konstatirano, da kontrolni nadlugar a ni upravitelj šumarije u Đurđevcu uopće nisu prisustvovali doznaci stabala određenih za smolarenje.⁹ Ovi komisijski nalazi uvjerljivi su pokazatelji osobite akutnosti problema smolarenja i štetočinske opasnosti u počecima radova te vrste industrijsko-tehničke eksploatacije borovih sastojina na Đurđevačkim pijescima. Upornom intervencijom višeg nadzornog organa (sticajem sretnih okolnosti ujedno vrlo dobrog poznavaoa šumsko-uzgojne problematike na Pijescima, jer je tadašnji okružni šumarski referent ing. Ivan Šavor bio ranije niz godina upravitelj

⁷ Spis Ministarstva poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske, odjel: Šumarstvo, Zagreb, broj 2325-IV-1 od 24. II 1947. — U istom je spisu govoreno i o smolarenju u sastojinama borovih šuma u Donjem Muću (bivši kotar Sinj), na otoku Braču te u okolini Dubrovnika.

⁸ Izvještaj okružnog šumarskog referenta ing. Ivana Šavora podnesen Šumarskom odjelu Okružnog narodnog odbora u Bjelovaru 12. V 1947.

⁹ Zapisnik »spisan kod Šumarije Đurđevac, dne 22. V. 1947. u predmetu pregleda smolarenja na Đurđevačkim pijescima«. Zapisnik su potpisali ing. Mladen Novaković, ing. Ivan Šavor i Hajro Omerović, poslovođa poduzeća »Istok«.

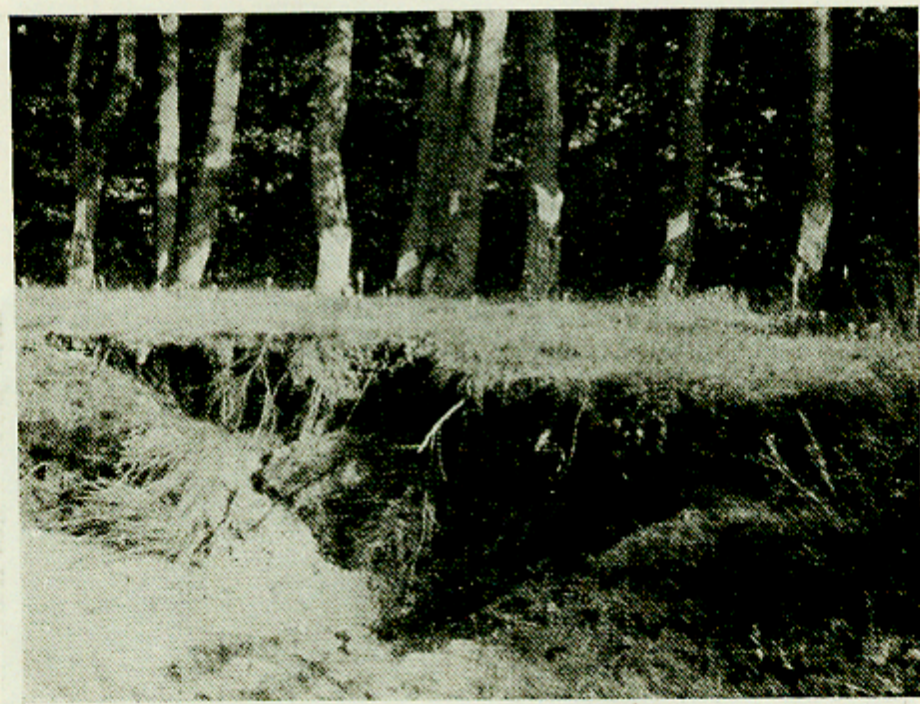
Fot. 1. Destruktivan zahvat čovjeka u stabilizirane pjeskulje i borovu šumu kod Đurdevca.

Fot. 2. Šuma i obradive površine na nekad pokretnom pijesku.

Fot. 3. Borova šuma i kukuruzište na nekad živom Đurđevačkom pijesku

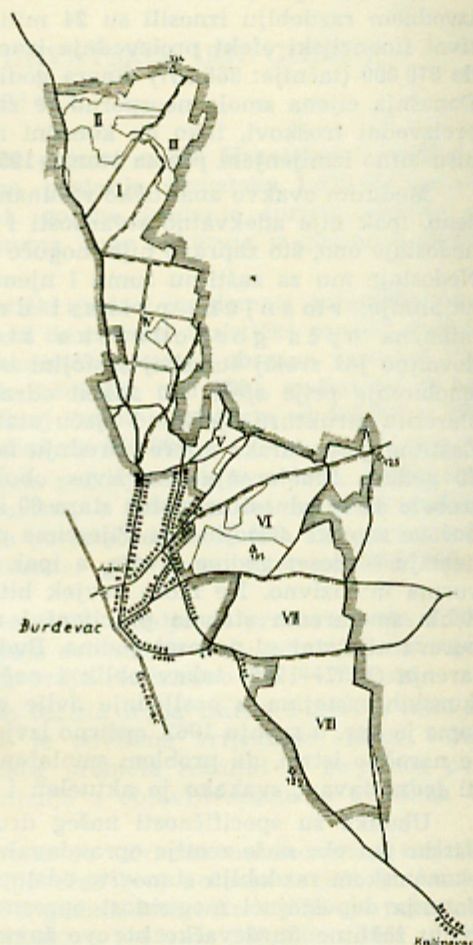
Fot. 4. Smolarenje u borovoj šumi na Đurđevačkim pijescima.

šumarije u Đurđevcu) osjetljivi problem bio je tada (1947. godine) riješen na vrijeme i uspješno. Pravovremenim sprečavanjem ubrzanog upropaštavanja šume na Pijescima i pravilnim usmjeravanjem na racionalnije iskorišćivanje borove smolaste izlučevine uspjelo je uvelike sačuvati zaštitnu šumu te omogućiti trajnije ekonomsko iskorišćivanje njenih specifičnih šumskih vrednota.

Nakon uspješno uklonjenih početničkih eksploatacijskih slabosti, plansko smolarenje počelo je na Pijescima potkraj maja 1947. Smolarenje »na živo obuhvata 20-godišnje razdoblje (četiri perioda do pet godina), a smolarenje na mrtvo» traje samo jedan petogodišnji period s maksimalnim brojem bijeljenica. Smolarenje treba vršiti uz strogi stručni nadzor. Pritom su primjenjivane i korišćene dvije vrste reza bijeljenica, tzv. slovenski i francuski. U prvom 10-godišnjem eksploatacijskom razdoblju (1947-1956) proizvedeno je ukupno 200 tona smole, tj. prosječno godišnje 20 tona. Budući da je prosječni godišnji prinos smole po jednom stablu iznosio 0,65 kg, prema gruboj procjembenoj analizi izlazi, da je na Pijescima smolarenjem bilo obuhvaćeno godišnje oko 30 hiljada stabala (tačnije: 30 769), što za specifičnost zaštitne šume znači vrlo mnogo.

Ne ulazeći detaljnije u opću ekonomsku analizu vrijednosti na Pijescima proizvedene borove smole, u okviru ove studije neka bude dovoljna konstatacija činjenice, da je finansijski efekat smolarenja na Pijescima bio relativno vrlo slab. Do uključivo 1955. godine jedan kilogram proizvedene smole bio je naplaćivan po 160 Din; godine 1956. tržna je cijena smole bila povišena na 280 Din po 1 kg. Prema analitičkoj procjeni izlazi, da je sveukupni finansijski efekat 200 tona proizvedene smole u prvom 10-godišnjem eksploatacijskom razdoblju iznosio:

1947—1955. god.	= 180 000 kg	(po 160 Din)	= 28 800 000 Din
1956. god.	= 20 000 kg	(po 280 Din)	= 5 600 000 Din
Sveukupno:	= 200 000 kg	=	34 400 000 Din

Sl. 2. Okružja zaštitne borove šume na Đurđevačkim pijescima.

Prividno je to prilična svota i zadovoljujući rezultat, ali troškovi proizvodnje iznosili su po 1 kg smole prosječno:

lončići (+ amortizacija i ostali pribor)	20 Din
radnik (+ socijalni doprinos)	100 Din
Ukupni trošak po 1 kg proizvedene smole	120 Din

Znači, ukupni proizvodni troškovi smole na Pijescima u 10-godišnjem proizvodnom razdoblju iznosili su 24 milijuna dinara, tako da sveukupni pozitivni financijski efekt proizvodnje iznosi 10 400 000 Din ili prosječno 860 000 do 870 000 (tačnije: 866 667) dinara godišnje. A to zaista nije mnogo ni suviše. Današnja cijena smole neosporno je znatno veća, ali su razmjerno porasli i proizvodni troškovi, tako da konačni rezultat i materijalno-financijski efekt nisu bitno izmijenjeni prema stanju 1956. godine.

Međutim ovakvo analitičko računanje, koliko god bilo brojčano tačno izraženo, ipak nije adekvatno stvarnosti i ne rješava problem u cjelini, jer mu nedostaje ono, što zapravo nije moguće brojčano ukalupiti ni računski izraziti. Nedostaje mu za zaštitnu šumu i njeno edafsko i biocenotičko značenje ono najbitnije: smanjeni prirast drvne mase smolarenog stabla i neminovna opća gospodarska šteta prijevremenog smolarenja u nedovoljno još zreloj šumskoj sastojini bora. Zakon doduše traži čak obavezno smolarenje prije sječe, ali zakon određuje i uvjete smolarenja te određuje starosnu strukturu sječine i sječju stabla s ispunjenom starosnom normom. Zaštitne gospodarske mjere određuju na Đurđevačkim pijescima ophodnju od 80 godina. Smolarenje »na živo« obuhvata 20-godišnje razdoblje, dakle bi trebalo da se odnosi na stabla stara 60 i više godina. Činjenica je, da zaštićene borove šumske sastojine na Pijescima pretežno i u vrlo visokom postotku još nemaju šezdeset godina života, a ipak je tu smolarenje već nekoliko godina veoma intenzivno. Ne mora čovjek biti naročiti stručnjak da prema opsegu debela smolarenih stabala procijeni i zaključi, da pretežni broj smolarenih borova nije star ni pedeset godina. Budući da se nakon kratkog prekida smolarenja (1957—1960) takav oblik i način ekonomskog iskorišćivanja borovih šumskih sastojina u posljednje dvije godine ponovno veoma intenzivirao (o tome je npr. u srpnju 1962. opširno izvještavao zagrebački »Vjesnik«) potrebno je naročito istaći, da problem smolarenja na Đurđevačkim pijescima nije lak ni jednostavan; svakako je aktuelan i vrlo akutan.

Ukoliko su specifičnosti našeg društveno-ekonomskog razvitka i gospodarske potrebe naše zemlje opravdavale 1947. godine i u prvom poslijeratnom ekonomskom razdoblju stanovito odstupanje od općih načela šumskoga gospodarenja dopuštajući mogućnost opreznog i ograničenog smolarenja i u području zaštitne đurđevačke borove šume, današnja naša ekonomska stvarnost utoliko se već izmijenila, da problem smolarenja u toj šumi s prosječnom starosnom strukturom između 35 i 55 godina treba rješavati najrigoroznije i u skladu s pozitivnim zakonskim odredbama o racionalnom šumskom gospodarenju.

Zbog toga bi na Đurđevačkim pijescima trebalo prestati smolariti »na živo« i taj oblik iskorišćivanja đurđevačke borove šume ili posve obustaviti ili barem odgoditi do vremena, kad šuma bude dovoljno sazrela za takvu vrstu normalne industrijsko-tehničke eksploatacije. U međuvremenu pak trebalo bi smolarenje, ako ga već kao svojevrsno nužno zlo mora biti, ograničiti

»na mrtvo« samo na ona stabla, koja su ionako zbog opravdanih šumsko-uzgojnih mjera određena za sječu. Na taj bi se način broj smolarenih stabala uvelike smanjio, ali bi opća korist po čitavo gospodarsko područje Đurđevačkih pijesaka bila mnogo veća: borova šuma bila bi uistinu zaštićena i zaštitna, ili barem zaštićenija negoli danas. A sa šumom bili bi zaštićeni i opći ekonomski interesi stanovništva na Pijescima.

TURISTIČKI PROMET U HRVATSKOJ 1961. GODINE

B. Pleše

U prošloj godini ukupni turistički promet u NR Hrvatskoj i nadalje je zabilježio porast. Dok je 1959. godine posjetilo Hrvatsku 1,576.000 turista, 1960. godine 1,772.000, dotle je 1961. godine kretanje turista poraslo na 1,870.000. Ukupni turistički promet prema tome pokazuje iz godine u godinu porast.

Međutim, kad se usporede statistički podaci za domaći turistički i inozemni turistički promet, onda se opaža da domaći turistički promet stagnira odnosno pomalo opada, a inozemni turistički promet ubrzano raste. U 1960. godini broj domaćih turista je iznosio 1,287.000, a u 1961. godini taj se broj smanjio na 1,254.000. S druge strane broj inozemnih turista od 485.000 u 1960. godini, vidno je porastao u 1961. godini na 617.000.

Nešto je drukčija situacija s brojem noćenja. Dok je u 1960. godini zabilježeno 8,674.000 noćenja domaćih turista, u 1961. godini unatoč opadanja broja domaćih turista, broj je noćenja porastao na 8,852.000. Taj porast noćenja je još osjetniji kod inozemnih turista, gdje je porastao od 2,491.000 na 3,358.000 noćena.

Hrvatska je po broju ostvarenih noćenja i dalje na prvom mjestu u FNR Jugoslaviji, jer se 50 posto svih noćenja ostvarenih u Jugoslaviji ostvaruje u Hrvatskoj, a od inozemnih je noćenja ovdje realizirano čak 74,3 posto.

Uzrok povećanja broja inozemnih turista treba tražiti u prvom redu novim gospodarskim mjerama, kojima je povišena vrijednost strane valute. Naprotiv, opadanje domaćeg turističkog prometa rezultat je izvjesnog povišenja hotelskih usluga kao i zakašnjenja s objavljivanjem o uvjetima boravka.

Povišenje turističkog kursa osobito se odrazilo na inozemni turistički promet i devizni priliv. Naročito se povećao broj noćenja turista iz Austrije od 660.000 u 1960. na 1,256.000 u 1961. godini. Isto tako vidljiv je porast noćenja i kod francuskih turista od 152.000 u 1960. na 205.000 u 1961. godini, pa dalje i kod turista iz Vel. Britanije, Zapadne Njemačke i Švedske.

Znatno povećani promet turista iz Austrije je i posljedica zategnutih političkih odnosa između Austrije i Italije. Promet inozemnih turista bi i inače porastao, iako ne u tolikom broju.

S tim u vezi treba istaći, da je i prosječna dužina boravka inozemnog turista u Hrvatskoj produžena od 5,1 u 1960. na 5,4 dana u 1961. godini.

Devizni prihod od turzima u 1961. godini znatno se povećao. U odnosu na čitavu Jugoslaviju, na Hrvatsku otpada 74,3 posto inozemnih noćenja, što je i izraženo u deviznom prilivu u iznosu od 19,500.000 dolara, za razliku u

1960. godini kad je taj iznosio 13,117.000 dolara. Usput treba ukazati da je devizni priliv za čitavu Jugoslaviju u 1961. godini iznosio 26,200.000 dolara, dočim u 1960. godini taj je bio 18,475.000 dolara.

Povećanje deviznog prihoda iz Austrije u razmjeru je s povećanjem broja noćenja turista iz te zemlje. Treba naglasiti da je vrlo značajan prihod ostvaren i od drugih inozemnih turista, u prvom redu od turista iz SAD, koji je za 61% porastao prema 1960. godini, iako je broj noćenja američkih turista bio u opadanju.

KARTOGRAFSKA ZBIRKA U HRVATSKOM ŠKOLSKOM MUZEJU

B. Pleše

Hrvatski školski muzej uz ostale svoje zbirke posjeduje i kartografsku zbirku koja sadrži više od 200 geografskih karata.

Najveći dio zbirke sačinjavaju karte koje služe u nastavne svrhe, kao na primjer različite školske zidne karte, planovi gradova, političke karte pojedinih zemalja, vojničke pregledne karte, vjerske karte koje predočuju dioceze, zatim karte pojedinih krajiških županija i regimenta.

Pretežni broj potječe iz druge polovice prošlog stoljeća i prve polovice ovog stoljeća. Međutim ima ih manji broj iz kraja 18. i prve polovice 19. stoljeća. Ove starije karte mogu poslužiti kao komparativna građa za studij kartografije, pa će biti od interesa da s njima upoznamo naše geografske stručnjake i druge znanstvene radnike.

Za svaku od karata dat ćemo njezin potanji opis, veličinu, mjerilo i druge potrebne podatke.

1. Karta Zagrebačke županije »Mappa comitatus Zagrabiensis. Delineata per Josephum Szemán, Hungarum Cassoviensem incliti comitatus Zagrabiensis sedis iudiciariae Assesorem ejusdem incliti comitatus u. n. Campi Turo-polya, navigationes Savanae iuratum ordinarium geometram societpract hortor. culturae Trauendorfensis in Regno Bavariae membrum, honor I. T. U. caus advocatum.« Uz naslov je na latinskom: Sigillum comitatus Zagrabiensis MDCCCLIX. U donjem desnom uglu: Dividitur comitatus, in Processus: I. Zagrabinssem, II. Sti Joannis, III. Savanum, IV. Cis. Colapianum, V. Trans. Colapianum, VI. Montanum. Mensura trium Milliarium Geographicorum in horis expresaa. Tria Milliarua Germanica seu Geographica. Vel. 82×23 cm.

2. Karta Bosne i Hercegovine i Srbije, »Karte von Serbien, Bosnien, Türkisch Croatien der Hercegovina und dem Lande der Montenegriner von F. Fried Wjen bey Artarja und Comp. Eigenthum der Verleger 1829.« Mjerilo izraženo u njemačkim miljama, francuskim lieuima i turskim agačima. Vel. 84,5×61,5 cm.

3. Karta Ilirije i vojvodine Štajerske »Charte von dem Königreiche Illyrien und dem Herzogthume Steyermark nach de Castros Charte von Innerösterreich entworfen von C. F. Weiland Weimar, im Verlage des Geograph. Instituts 1830. V. Bürck sculpsit«. Mjerilo izraženo u geografskim, talijanskim i austrijskim cestovnim miljama. Vel. 66×52 cm.

4. Karta Ilirije i vojvodine Štajerske »Karte von Inner-Österreich, das ist des Königreiches Illirien und des Herzothumes Steiermark. Herausge-

geben vom Geographen Franz Raffelsperger. Typographisch ausgeführt in der ersten k. k. a. p. Kunstdruckerei. Im typographischen Lankarten — Verlag und bei J. Bermann und Sohn am Graben, Wien 1841. Geographischer Satz von F. Rumpold«. Mjerilo izraženo u hvatima i miljama. Vel. 54,5×45,5 cm.

5. Karta Evrope »Troisième partie de la carte d'Europe contenant le midi de la Russie, la Pologne et la Hongrie, la Turquie y compris celle d'Asie presque entière. Publiée sous les auspices de Monseigneur Louis Philippe D'Orléans duc d'Orléans, premier Prince du Sang. Par le Sr. D'Anville, de l'Académie Rle des Belles-Lettres, et celle des Sc' de Petersbourg. Secrétaire de Son Alt? Seren? MDCCLX. Sous le Privilège de l'Académie: chez l'Auteur, aux Galeries du Louvre«. Vel. 80×50 cm.

6. Karta Slavonije »Carte de la Slavonie. Charte von Slavonien enthaltend die Poscheganer, Werowitzner und Sirmier Gespannschaft nebst den Gradiscaner Broder und Peterwaradeiner Militair Gränz Districten. Wien, Im Verlage des Kunst und Industrie Comptoirs 1803. Gezeichnet von Karl Müller«. Vel. 78×60 cm.

7. Karta Madarske i ugarskog Erdelja »Elenchus Comitatum ac Districtum, in Mappa numeris Litterisque indicatorum. Comitatus Cis — Danubiani, Trans — Danubiani, Cis — Tibiscani, Trans-Tibiscani, Comitatus Sclavoniae, Comitatus Croatiae. Districtum Particulares. A Vienne chez Artaria et Comp. Fr. Müller sculpsit. Vienne 1801.« Mjerilo izraženo u geografskim njemačkim i ugarskim miljama te u satima. Vel. 100×60 cm.

8. Karta Italije »Charte von Nord oder Ober Italien nach Zach Rizzi Zannoni Bacler d'Albe und Cappellaris entworfen und gezeichnet von Fr. Wilh. Streit. Weimar im Verlage des Geograph.: Instituts 1825.« Mjerilo izraženo u talijanskim geografskim, morskim i francuskim miljama. Vel. 66×50 cm.

9. Karta Nadvojvodine Austrije »Karte von dem Erzherzogthume Oesterreich ober der Enns. Nach allen bekannten astronomischen und mehr als 100 neuen trigonometrischen Ortsbestimmungen entworfen, aus echten Aufnahmen gezogen und bearbeitet Seiner Kais: Hoheit dem durchlauchtigsten Erzherzoge Jochann Ritter des goldnen Vlieses, Grosskreutz des Maria-Theresien Ordens. General der Cavallerie, Generaldirector des Genie und Fortificationes Wesens ehrfurchtswoll gewidmet von Ludwig Schmidt K. K. hydrotechnischem Ingenieur. Wien bey Artaria und Compagnie 1828. Eigenthum der Verlager«. Uz ovu kartu u donjem desnom uglu mala karta »Carte de l'Archiduchè d'Austrie dressée d'après les matériaux autentiques par Louis Schmidt. Publiée a Vienne par Artaria et Comp.« Erzzogthum Oesterreich unter der Ems. Maasstab von 10 Oesterreichischen Strassenmeilen zu 4000 Wienerklafter, Maasstab von 11 geographischen Meilen zu 3906 Wienerklafter deren 15 auf einen Grad eines grössten Kreises gehen«. Vel. 182×106 cm.

10. Karta Evrope »Carte del'Europe dediee a son altesse royale monseigneur Charles Louis archiduc d'Autriche, Prince royal de Hongrie et de Boheme, Chevalier de la Toison d'or Grand Croix de l'ordre militaire de Marie Thérèse. General Feld - Marechal des Armées du St. Empire Romain. Général d'Artillerie, de Celles Impériales et Royales. Colonel Proprietaire d'un Regiment d'Infanterie au Service de I. M. l'Empereur et Roi et Commandant Général des Armées du St. Empire et de celles Impériales et Royales. Par son très humble et très respectueux Serviteur I. B. De Bouge Ingenieur

Geographe. Pensionne de Sa M. S. et Rie 1797.« Mjerila izražena u lieuima, miljama, verstama i agačima. Vel. 241×216 cm.

1. Karta Palestine »Karte von Altpalestina nach Reichard Wien bey Artaria und Compag. 1845. Maasstab in geographischen Mielen, römischen Meilen, olympische Stadien«. Vel. 46×36,5 cm.

12. Karte Evrope »Evropa entworfen und gezeichnet von C. F. Weiland. Weimar im Verlage des Geograph. Instituts 1842.« Mjerilo: 1 : 10,000.000 označeno u geografskim (njemačkim), talijanskim i engleskim miljama, francuskim lieuima, španskim leguima i ruskim verstama. Vel. 58,5×49 cm.

13. Karta Ugarske i Sedmogradske »Karte von Ungarn und Siebenbürgen. Prag bei Marco Berra 1840. Maasstab von geographischen Meilen 15 auf 1 Grad.« Vel. 46×36,5 cm.

14. Karta Austrije »Zemljovid carevine Austrianske i južne Niemačke, zatim Svajcarske, Talianske, europejske Turske i Gerčke. Predielan od Dragutina Seljana, u Beču 1847. Tiskano u prvom c. kr. isključivo povlaštjenom umietnom zavodu u Leopoldu varošu br. 237, u zavodnom stanju kod Franje Raffelspergera«. Vel. 110×79 cm.

15. Karta kraljevine Češke »Karte des Königreiches Boehmen. Herausgegeben vom Geographen Franz Raffelsperger. Typographisch ausgeführt in der ersten k. k. a. p. Kunstdruckerei im typographischen Landkarten — Verlage und bei J. Bermann und Sohn am Graben, Wien 1841. Geographischer Satz von F. Rumpold. Mjerilo izraženo u hvatima i miljama. Vel. 54,5×45,5 cm.